

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra psychologie

Homofobní obtěžování na základní škole z pohledu agresora a jeho oběti

Homophobic bullying at school - the perspective of the agressor and the victim

Bakalářská práce

Viktor Šerák

Vedoucí práce: PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D.

Praha 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval/a samostatně a pouze s využitím literatury, kterou cituji a uvádím v seznamu.

V Praze dne 22.6. 2012

.....

Viktor Šerák

Poděkování

Děkuji PhDr. Ireně Smetáčkové, Ph.D. za vedení práce, cenné rady a připomínky.

Děkuji Bc. Veronice Ušákové za nezměrnou trpělivost a pochopení.

Děkuji Vítu Kovářovi za technickou podporu při selhání mé vlastní techniky.

Děkuji ředitelkám obou škol, které mi umožnily výzkum provést.

Viktor Šerák

Abstrakt

Homofobní obtěžování na základní škole z pohledu agresora a jeho oběti. Cílem práce bylo zjistit, jaké faktory se podílejí na způsobu, jakým protagonisté homofobního obtěžování prožívají tyto interakce a jak na ně nahlíží. Zkoumány byly i související otázky, zahrnující mj. vliv homofobního obtěžování na třídní klima a třídního klima na homofobní obtěžování.

Na téma se dívám z pohledu sociální psychologie, pedagogické psychologie a genderové problematiky. Konkrétně řeším otázky třídní skupiny a klimatu v ní panujícím, dále pak šikanu, která je součástí homofobního obtěžování a také přímo homofobií.

Klíčová slova

Homofobní obtěžování, iniciátor/agresor, oběť, třídní klima, šikana, homofobie, genderový řád.

Abstract

Homophobic bullying at school - the perspective of the aggressor and the victim. The goal of this paper was to identify, which factors are relevant in the way of experiencing the homophobic bullying by its protagonists and how they perceive interactions associated with it. Also examined were related questions including among others influence of homophobic bullying on class norms and the opposite influence of class norms on homophobic bullying.

I am exploring this topic from the point of view of social psychology, educational psychology and gender issue. I Specifically look into the issues of class unit and norms that are prevailing inside this unit, followed up by bullying which is a part of homophobic bullying and by homophobia itself.

Key words

Homophobic bullying, initiator/aggressor, victim, class norms, bullying, homophobia, gender order.

1. Teoretická část	8
1.1. Třídní skupina a její klima	8
1.1.1 Chlapecká skupina ve třídě	12
1.2.1. Šikana a agrese ve třídě na druhém stupni ZŠ	13
1.2.2. Co je to šikana a jak probíhá ve třídě?	14
1.2.2.1. Šikana v chlapeckých skupinách	16
1.2.2.2. Agresoři šikany	17
1.2.2.3. Oběti šikany.....	19
1.2.2.4. Role učitele ve vztahu k šikaně	21
1.2.2.5. Agrese jako motivační zdroj šikany – teorie agrese	22
1.3. Homofobie a genderový řád	24
1.3.1. Homofobní šikana a obtěžování	25
2. Empirická část	27
2.1. Vymezení problému a výzkumné otázky	27
2.2. Povaha výzkumu a použité výzkumné metody.....	28
2.3. Charakteristika zkoumaných kolektivů	29
2.4. Charakteristiky tříd.....	30
2.5. Charakteristika respondentů	31
2.5.1. Libeňská třída	32
2.5.2. Vinohradská třída	33
2.6. Ve třídě pozorované situace	34
2.7. Konkrétní interakce.....	34
2.7.1. Libeňská třída	34
2.7.2. Hodina výtvarné výchovy	34
2.7.3. Hodina angličtiny.....	36
2.7.4. Vinohradská třída	39
2.7.5. Hodina Výtvarné výchovy	40
2.8. Obecné homofobní projevy	42
2.8.1. Libeňská třída	42

2.8.1.1. Analýza	43
2.8.2. Vinohradská třída	43
2.8.2.1. Analýza	44
2.9.1. Osobní vymezení označení homosexuál	45
2.9.2. Postoj k homosexualitě	46
2.9.3. Typy napadání vztahujícího se k homosexualitě	47
2.9.4. Motivy napadání vztahujícího se k homosexualitě	48
2.9.5. Je to bráno jako humor	49
2.9.6. V jakých situacích se to děje	50
2.9.7. Znalost homosexuála	51
2.9.8. Legrace jako reakce dětí na situaci ve třídě	51
2.9.9. Kdo homofobně obtěžuje koho	52
2.9.10. Děje se to i vůči Tobě	53
2.9.11. Jaká je Tvá reakce na homofobní obtěžování vůči Tobě	54
2.9.12. Reakce ostatních	55
2.10. Shrnutí	56
3. Diskuze	60
4. Závěr	63

Úvod

Ve své práci se zabývám tématem homofobního obtěžování na druhém stupni základní školy z hlediska oběti a agresora (iniciátora)¹. Cílem práce je zjistit dynamiku homofobního obtěžování ve vztahu mezi obětí (oběťmi) a agresorem (agresory) a jejich pozice ve třídě.

Na téma se dívám z pohledu sociální psychologie, pedagogické psychologie a genderové problematiky. Konkrétně řeším otázky třídní skupiny a klimatu v ní panujícím, dále pak šikanu, která je součástí homofobního obtěžování a také přímo homofobií.

Téma jsem si vybral, protože jsem po čtyři roky působil v rámci pedagogicko-psychologických poraden jako lektor primární prevence. V rámci této praxe jsem spolu-vedl v různých třídách dohromady desítky programů, zaměřených na různá témata, mj. prevenci šikany a zlepšování vztahů ve třídě. Během těchto programů jsem zaznamenával projevy homofobního obtěžování, které jsem chápal jako formu šikany, kterou však programy dle mého názoru dostatečně neakcentovaly (respektive ji neodlišovaly od jiných forem šikany) a v poradnách nás nebyli schopni dostatečně připravit na specifika tohoto druhu obtěžování.

Proto jsem se rozhodl, že si tuto problematiku zvolím jako téma své bakalářské práce, abych se o homofobním obtěžování a jeho specifikách dozvěděl více a získal zkušenost s jeho projevy v běžném školním prostředí, protože preventivní programy, které jsem spolu-vedl, nastavují dětem jiná pravidla a umisťují je do jiných pozic, než na jaké jsou ve škole běžně zvyklé.

¹ V literatuře zabývající se šikanou je běžně užíváno označení agresor. Vzhledem k povaze projevů homofobního obtěžování, kterými se tato práce zabývá není tento termín zcela vhodný – je silně hodnotící a negativní. V teoretické části se budu držet zavedené terminologie užívané v knihách o šikaně, v empirické části a v diskuzi však budu užívat slova iniciátor, které s sebou nenese primárně negativní komponentu. Z významového hlediska se v rámci této práce tyto termíny překrývají.

1. Teoretická část

1.1. Třídní skupina a její klima

Tagiuri a Anderson rozlišují 4 hierarchické úrovně klimatu:

1. Ekologie – charakteristika budovy, kde se výuka odehrává.
2. Prostředí (milieu) – charakteristiky učitelů a žáků.
3. Sociální systém – vztahy mezi klíčovými účastníky sociální komunikace, podíl na rozhodování, příležitost k účasti na sociálním dění ve třídě (skupině).
4. Kultura – hodnoty a hodnotové systémy, jež účastníci považují za významné, učitelova zaangažovanost na rozvoji žáků apod.

(Tagiuri, 1968, Anderson, 1982, in Čáp, Mareš, 2001).

Třídní klima je také nutno odlišit od pojmu atmosféra třídy: sociální klima třídy je souhrn jevů dlouhodobých, typických pro protagonisty ve třídě po dobu několika měsíců či let a bez zásahu zvenčí relativně stálých. Atmosféra třídy je naproti tomu jevem krátkodobým, situačně podmíněným a často se měnícím během vyučovacího dne či dokonce hodiny (Čáp, Mareš 2001)

Třídní skupina při homofobním obtěžování hraje velmi důležitou roli a musí ho svým klimatem umožňovat, jinak by vůbec nemohlo v kolektivu existovat. Je třeba si položit otázku, jak by vypadala třída, v níž by se například chlapecká „třídní hvězda“ otevřeně hlásila k homosexualitě a uchovala si svůj status, což sice není vyloučené, ale jak uvádí ve své práci Jarkovská, nepravděpodobné, neboť: úspěch dominantních dívek a chlapců spočívá v úspěšném naplňování genderových očekávání, přičemž se tito jedinci dostávají pod drobnohled a jejich konformita je zbytkem skupiny bedlivě střežena. Být genderově nekonformní by znamenalo přijít o privilegia třídních hvězd (Jarkovská in Dopita, Staněk, 2005). Pokud by si tento status přesto udržela, pak by označení za gaye nebo jiné homosexuální projevy vůbec nemusely mít urážlivý a homofobní charakter. Jestliže by se proti šikaně, ať už homofobní nebo jiné, zvedla ve třídě mohutná vlna odporu, tak by pravděpodobně nemohla dále probíhat, nebo za velice ztížených podmínek a v menším rozsahu. Velkou roli zde tedy hraje existence či neexistence podskupiny „sociálních pracovníků“² v rámci třídy.

² Sociální pracovníci jsou ty děti ve třídě, které se snaží tlumit negativní projevy chování ve třídě, brání napadané žáky, což jsou mnohdy outsideri a případně se snaží začlenit outsidera do kolektivu.

Homofobní obtěžování je navíc z velké části odvislé od reakcí ostatních spolužáků a klimatu ve třídě, neboť jakákoliv forma šikany, což homofobní obtěžování³ jistě je, není pouze záležitostí dyády přímých účastníků, tedy obtěžovaného a obtěžujícího (častěji obtěžovaných a obtěžujících), ale celé třídy, která ji svým tichým souhlasem umožňuje. Homofobnímu obtěžování, stejně jako jiné šikaně, tedy nelze porozumět bez zkoumání třídní skupiny (Kolář, 2001).

Třídní skupina je pro své členy nesmírně důležitou sociální skupinou, která je zároveň velmi specifická. Členství v této skupině je totiž z velké míry nevolitelné – dítě ví, že jde do třídy na té nebo té škole, ale již podrobně, ba ani zevrubně, nezná její členy či atmosféru, která v ní panuje. Může se sice později rozhodnout, po domluvě s rodiči, ze třídy odejít a přejít na jinou školu, ale tím se pouze dostane do pozice, kdy vstupuje do dalšího třídního kolektivu, o kterém nic neví a jehož členy nezná⁴. Stejně tak dítě nemůže, ani po většinové domluvě s ostatními spolužáky, někoho ze třídy oficiálně vyloučit. Kromě toho je členství ve třídní skupině povinné, stejně jako určitá, relativně vysoká, míra docházky.

Navíc, škola je nositelem sekundární socializace a školní třída je často první sociální skupinou, se kterou se děti setkávají mimo rodinu – nositele primární socializace. Ve třídě děti ztrácejí své jedinečné postavení, které měly v rodině a místo toho nabývají řadové postavení žáka. Postavení žáka má několik úrovní: žák ve vztahu k formálním autoritám, jakými jsou učitelka nebo učitel, zároveň také žák jako člen vrstevnické skupiny, kterou tvoří spolu se všemi dětmi ve třídě a která má mnoho nepsaných, avšak často i tvrdě vymáhaných pravidel (v nižších ročnících jsou například chlapci, kteří se baví s dívkami „divní“, učitelům se „nebonzuje“ a podobně). Nejvýstižněji lze říci, že školní třída rozšiřuje primární působení školy o sociální dimenzi.

Pro určování třídních norem, ze kterých homofobní obtěžování mimo jiné vychází, ale i pro homofobní obtěžování samotné, je tedy významné třídní klima. To je spoluutvářeno nejen ekologií, třídním milieu, na kterém se podílejí všichni protagonisté třídy, sociálním systémem a kulturou, tedy základními složkami, které byly jmenovány na počátku kapitoly, ale zprostředkovaně ho ovlivňují i širší sociální jevy, jako jsou sociální klima školy a sociální klima učitelského sboru (Čáp, Mareš, 2001).

³ Pro lepší srozumitelnost je třeba odlišit pojem homofobní obtěžování od homofobní šikany. Homofobní obtěžování je pojem širší, může k němu docházet i mezi lidmi, kteří spolu nejsou ve formálně rovnocenném vztahu (formálně rovnocenný vztah je jedna ze základních podmínek šikany, jak ji uvádí Říčan (Říčan, 1995) nebo Kolář (Kolář, 2001), a konečně, pojmem homofobní obtěžování jsou někdy označovány mírnější projevy agresivního homofobního chování (Braun, Smetáčková, 2009).

⁴ Je pravdou, že dítě může přejít do třídy za kamarádem, ani pak však nezná většinu kolektivu a klima v nové třídě.

Třídní klima zásadně ovlivňuje všechny žáky docházející do třídy a to v rozmezí od vyloženě pozitivního, kdy třída tvoří harmonický kolektiv, ve kterém panuje vzájemná tolerance a pomáhání si, až po třídy, které svým členům diktují, co smějí dělat a co naopak nesmějí, a tvrdě si to vynucují. V těchto třídách jsou velmi znevýhodněni žáci, kteří neprojevují dostatek konformity, jsou fyzicky slabší, nebo se chovají v určitém ohledu, včetně genderového, nestandardně v porovnání s ostatními členy třídní skupiny. Tito jedinci se pak velmi často stávají terčem tvrdých šikan, včetně těch homofobních, jež se mohou skládat jak ze slovního, tak z fyzického napadání.

Zda ve třídě panuje takto negativní klima a z něj vycházející předsudky vzhledem k homosexualitě, se dá vysledovat na základě užívání homofobního jazyka: „Jedná se o používání takových slov, spojení a obrátů, v nichž se odrážejí negativní postoje vůči jiným než heterosexuálním lidem a celková nadřazenost heterosexuality“ (Braun, Smetáčková, 2009, s. 25).

Důležitým aspektem v tomto případě je, že homofobní jazyk a potažmo homofobní invektiva, jež tvoří nezanedbatelnou část jeho obsahu, nemusí být a většinou ani není, zaměřen vůči jednomu konkrétnímu jedinci nebo skupince uvnitř třídy. Naopak, často se homofobní jazyk stává součástí běžného komunikačního kódu ve třídě a dochází tak k situacím, že když je něco negativně vnímáno, je to „teplé“ nebo „pro buzny“, dochází tedy ke vzniku prostředí, o kterém můžeme mluvit jako o homofobním – podrobněji viz. kapitola 1.3.

Velmi významným činitelem ve vytváření homofobního klimatu je také postoj formálních autorit, obzvláště pak třídních učitelů a učitelek. Pokud vyučující aktivně nezasahují vůči homofobním projevům, případně je sami svými projevy podporují, homofobní klima ve třídě sílí.

Bylo výzkumně ověřeno, že na podobě třídního klimatu, se podílí velikost třídního kolektivu: počet žáků, jež danou třídu pravidelně navštěvuje. Početně menší kolektivy mají zpravidla obecně pozitivnější třídní klima než velké třídy. Jedním z možných důvodů by mohly být užší vztahy v menší třídě, výzkumně byla také prokázána souvislost mezi stabilitou třídní skupiny a stabilitou menších žákovských skupin ve třídě. (Košťálová et al, 1994, in Čáp, Mareš, 2001)

Třídní klima samozřejmě existuje ve vztahu se světem mimo třídu – pozitivní třídní klima může působit proti negativním mimoškolním vlivům a naopak.

Je třeba zdůraznit, že je to právě třída, kde děti dostávají možnost, často poprvé, na vlastní kůži zažít třídní, rasové a genderové⁵ nerovnosti, neboť tyto kategorie začínou v prostředí mimo rodinu nabývat svého sociálně stratifikujícího významu (Jarkovská in Dopita, Staněk, 2005).

Dle výzkumné sondy Klusáka a Škaloudové (Klusák, Škaloudová, 1992 in Čáp, Mareš, 2001), jež byla provedena na druhém stupni základních škol v Praze, lze hovořit spíše o spokojenosti ve třídách, zároveň lze konstatovat, že žáci obecně nebývají ve třídách zcela spokojeni a přejí si pracovat v lepším prostředí, než je to současné, které jim třída vytváří (Čáp, Mareš, 2001). To není v rozporu s výsledky zmíněné sondy: zjistila vysokou míru třenic, vysokou míru soutěživosti a relativně nižší soudržnost tříd. Lze tedy říci, že i když jsou žáci ve třídách spíše spokojeni, dovedou si představit lepší prostředí, ve kterém by jejich spokojenost byla ještě vyšší.

⁵ Gender je v tomto případě vnímán hlavně jako soubor charakteristik, které jsou v určitém období společností označovány za maskulinní nebo femininní.

Některé děti jsou v třídních kolektivech homofobně napadány více než většina ostatních. Častým důvodem jsou charakteristiky, které děti připisují homosexuálům – charakteristiky opačného pohlaví, odlišnost od tradiční představy o správném chlapci nebo dívce.

1.1.1 Chlapecká skupina ve třídě

Homofobní obtěžování probíhá odlišně v dívčích kolektivech a v kolektivech chlapeckých – v chlapeckých je toto obtěžování obecně explicitnější, četnější a agresivnější, mj. protože na chlapce je kladen v období dospívání vyšší tlak na správnost heterosexuality nežli u dívek – správný chlapec je ten, který je heterosexuální a heterosexuálně se projevuje a drží se své genderové role⁶.

Chlapeckým skupinám se často říká, i mezi dětmi, party. Ty mívají většinou jednoho vůdce, často třídní nebo alespoň skupinovou hvězdu, jež se stává neformální autoritou, jež je však často vlivnější než autorita formální, tedy učitel. Party jsou strukturované a mnohem větší váhu mají názory a nápady těch chlapců, kteří jsou ve struktuře party na vyšším postu. Tyto posty, včetně pozice vůdce party nebo třídního vůdce, však nejsou permanentní – skupina se v průběhu své existence diferencuje a její struktura se v důsledku tohoto procesu mění, ať již na základě změny či objevení úkolu nebo cíle, jehož se skupina snaží dosáhnout, nebo skrze proces dospívání členů skupiny: Priority třináctiletých se odlišují od priorit šestnáctiletých. Obojí může vést ke změně rolí uvnitř skupiny, tedy i chlapecké party.

V porovnání s dívkami, chlapecké skupiny více preferují soutěžní a skupinové hry, obzvláště pokud je jejich součástí prokazování fyzické zdatnosti, šikovnosti nebo fyzické síly, která je chlapci v tomto věku považována za důležitější, nežli dívkami. Pro chlapce je také signifikantně důležitější potřeba respektu okolí.

Na první pohled by se zdálo, že v chlapeckých skupinách je kladen větší důraz na dodržování heterosexuálního chování, neboť projevy blízkosti, které jsou mezi dívkami považovány za přijatelné, jako třeba držení se za ruce, šeptání si vzájemně do ucha a „híhňání se“, jsou u chlapců nemyslitelné – byly by považovány za homosexuální projevy a tvrdě perzekuovány. To je však dáno jiným způsobem kódování těchto fyzických a verbálních kontaktů u dívek a u chlapců. Toto jiné kódování je z velké části dáno genderovým řádem, který mužům přisuzuje významnější úlohu nežli ženám, v důsledku čehož jsou projevy chování, jenž by mohly být interpretovány jako homofobní a nedodržující představu o „správných mužích“, z hlediska společnosti více ohrožující, nežli tytéž způsoby chování projevované ženami (Braun,

⁶ Rodová role jako typ sociální role, v souladu se všeobecně přijímaným chápáním pojmu role, představuje soubor sdílených očekávání týkajících se prožívání a chování jedince, které se vážou na jeho příslušnost k mužskému anebo ženskému rodu (Lightdale, Prentice, 1994, in Čermák, Hřebíčková, Macek, 2003).

Smetáčková, 2009). Nicméně je třeba zdůraznit, že jak u chlapců, tak u dívek by chování, které by s ohledem na jejich genderovou příslušnost bylo interpretováno jako skutečně homosexuální, vyvolalo penalizace.

Je to z části i díky nastavení jiných pravidel, které vycházejí právě z genderového řádu, jež přisuzuje méně významnou úlohu ženám, že se chlapci učí považovat všechno spojené s dívkami za méněcenné. Označení jako „baba“, holka nebo „holčičák“ se stávají v chlapeckých skupinách samy o sobě často invektivy, jež označují chlapce, který se chová nebo působí divně, v rozporu s představou o „správném muži“ – často kupříkladu jemněji, nežli jeho okolí. Protože jsou homosexuálům často stereotypně připisovány ženské vlastnosti, hrozí takto označenému chlapci, že bude z homosexuality podezříván.

Chlapci obecně vnímají klima ve třídě pozitivněji a třídu samotnou soudržněji, nežli dívky (Lašek, 1992, in Čáp, 2001). To je částečně způsobeno také tím, že chlapci jinak prožívají neshody a třenice, hádky a střety uvnitř třídy. Zatímco pro dívky se jedná o negativní události, kterým přikládají vyšší váhu, chlapci je vnímají jako něco běžného, co do třídy patří a nepřikládají jim tak vysokou míru významnosti. „Vzniklé konflikty řeší chlapci většinou tváří v tvář, někdy i za pomoci fyzické síly či alespoň výhružkami“ (Janošová, 2008, 142).

O skupině chlapců, ani o skupině dívek však přesto nemůžeme uvažovat jako o homogenních (Jarkovská in Dopita, Staněk, 2005) – třebaže se kupříkladu chlapci dostávají obecně ke slovu ve třídě mnohem častěji (jak v rozhovoru v třídním kolektivu, tak s učitelem), jedná se pouze o některé chlapce, nikoliv o všechny členy genderové skupiny. Důvodem této diverzity je specifické postavení a sociální role, kterou jednotlivé děti ve třídě zastávají. Proto se spíše dostane ke slovu dívka v signifikantně silném sociálním postavení (třídní hvězda), nežli chlapec ve slabém postavení, jakými jsou například mimostojící nebo outsider. Je tedy třeba brát ohled nejen na obecný trend, ale zároveň na jedinečnost třídního milieu a sociálního systému, který mezi jeho protagonisty funguje.

1.2.1. Šikana a agrese ve třídě na druhém stupni ZŠ

Tématem šikany je nutno se v této práci zabývat, neboť homofobní obtěžování je, v jakékoliv své podobě, formou šikany.

Teorie se nebude zabývat celým obsahem šikany a to ze dvou důvodů. Zaprvé, šikana je obsáhlý fenomén, jehož komplexní zkoumání, pokud je v jedné práci vůbec možné, je nad rozsahové možnosti této práce. Zadruhé, zabývání se některými formami šikan tak, jak je uvádí Kolář (Kolář, 2001), např. ohrožování zbraní, krádeže či většina forem fyzické a rasistické agrese, by vedlo pouze k odklonu od tématu, jímž je šikana homofobní.

Práce se nebude hlouběji zabývat závažnějšími stádii šikanování tak, jak je uvádí Kolář, (vytvoření jádra, většina přijímá normy agresorů a dokonalá šikana (Kolář, 2001)), a to z toho důvodu, že se zkoumanými třídami je autor obeznámen a v minulosti s nimi již pracoval či v rámci programu primární prevence již několik let pracuje a neshledal, že by se u nich takto rozvinutá forma šikany vyskytovala.

V teorii se bude práce soustředit na šikanu mezi chlapci a vůči chlapcům, neboť je zkoumáno homofobní obtěžování výhradně v této genderové skupině.

V kapitole se budu postupně věnovat: agresi jako motivačnímu zdroji šikany, šikaně ve třídě obecně a se zaměřením na chlapce, agresory šikany, oběťmi šikany, roli učitele při šikaně ve třídě a následně aplikaci na homofobní šikanu/obtěžování.

1.2.2. Co je to šikana a jak probíhá ve třídě?

Šikana je činnost, kdy jedinec nebo skupina jedinců uráží, ponižuje, fyzicky ubližuje, psychicky terorizuje nebo omezuje svobodu jiného jedince nebo skupinky. Šikana je často opakovaná a jednou ze základních podmínek šikany je, že šikanovaný musí být určitým způsobem znevýhodněný vůči agresorovi šikany⁷ (ať už sociálně, fyzicky, duševně nebo jinak, včetně kombinace těchto faktorů).

Jako šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky vybavených a sociálně oblíbených soupeřů (Říčan, 1995). Obzvláště u chlapců je při šikanování fyzická síla velmi důležitá. Kolář (Kolář, 2001) ve své knize Bolest šikanování ilustruje právě na příkladu fyzicky slabší a fyzicky silnější oběti důležitost tohoto faktoru, myšlenkou podobné situace popisuje i ve své publikaci Říčan (Říčan, 1995).

Obecně lze říci, že tím, co do určité míry definuje šikanu, je převaha výše uvedených sil jednoho z aktérů (agresora), nad druhým (šikanovaným). Bez této nerovnováhy nelze hovořit o šikaně, nýbrž o konfliktu.

Ke školní šikaně dochází zpravidla ve chvílích nepřítomnosti pedagoga (za tímto účelem jsou dokonce v některých případech postaveny i „hlídky“, jež mají za úkol pedagoga vyhlížet) a to buď mimo třídu, v šatně, na chodbě či na záchodě, kdy je přítomna většinou jen dyadická jednotka agresor/ů a oběť/í, nebo ve třídě, kdy interakce v této dyádě probíhá za přítomnosti a mnohdy pozornosti většiny třídního kolektivu.

⁷ Kolář šikanování označuje jako sociální nemoc ve společnosti, jejímž výsledkem je poškozování psychického i fyzického zdraví jedince, skupiny i celé společnosti (Kolář, 2001). Jako bullying se označuje šikana na školách.

Postoj a reakce třídy a její případná aktivita či neaktivita jsou velmi důležitou součástí šikany, včetně té homofobní. Šikana totiž není pouze záležitostí dyády jejích přímých účastníků, ale celého třídního kolektivu, a pokud existuje, lze ji tedy označit za poruchu vztahů skupinového organismu (Kolář, 2001).

Šikana jako onemocnění skupiny má dle Koláře pět stádií, do kterých ji lze dělit (Kolář, 2001). Prvním stádiem je označováno jako zrod ostrakismu. V tomto stádiu se ve třídě profilují jednotlivci, kteří jsou nejméně oblíbení či vlivní, případně porušují nepsané pravidlo některé ze třídních skupin (což je velmi důležité právě z hlediska homofobních šikan a obtěžování). Tito jedinci pocítují prvky šikanování, takzvaného ostrakismu: „Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře. Ostatními je odmítán a pomlouván, na jeho účet jsou dělány „drobné“ legrácky“ (Kolář, 2001, s. 36). Ostrakismus může přerůst ve druhé stádium, do kterého spadá fyzická agrese a přitvrzování manipulace. Dříve ostrakizovaní žáci zde mohou začít sloužit jako plnohodnotný ventil napětí svých spolužáků, případně se daný žák může jednoduše stát obětí agresorů, kteří používali násilí k uspokojování svých potřeb od samého začátku. V tomto stádiu, kdy už se začíná projevovat závažnější šikana, je velmi důležitý postoj, který třída jako skupina k problému zaujme. Mohou se skrze agresi vůči ostrakizovaným jedincům stmelit, případně ji může většina ignorovat, v kterémžto případě hrozí přechod do třetího stádia, nebo se třída může vzepřít, postavit za „oběť/i“ a dalšímu postupu zabránit.

Ve třetím stádiu již vzniká tvrdé jádro agresorů, jež systematicky šikanují, a dá se říci, mučí svoji „oběť“. Od čtvrtého stádia se třetí odlišuje v tom ohledu, že norma agresorů ještě nebyla přijata většinou třídy. K tomu dochází ve čtvrtém stádiu, kdy, pokud ve třídě nepůsobí silná pozitivní podskupina, většina přijímá normy agresorů. Poslední, páté stádium, tedy totalita, je finálním projevem nemoci šikany, jež zachvátila třídu a dochází k polarizaci třídy na „otrokáře a otroky“ (Kolář, 2001). Normy agresorů se stávají nepsaným zákonem a žáci je buď přijímají za své, nebo je zcela respektují.

Zde je třeba podotknout, že Kolář se ve svém rozdělení primárně nezaměřuje na homofobní šikanu ani obtěžování, ale na šikanu „klasickou“. Díky unikátnosti homofobního chování proto nelze Kolářův model plnohodnotně vztáhnout na tuto tematiku. Homofobně obtěžované, či šikanované děti se nesetkávají tolik s fyzickou agresi, jako spíše se slovním napadáním, které však překračuje rámec prvního stádia, zároveň svoji krutostí a systematickostí nedosahuje Kolářem uvedeného třetího či dokonce čtvrtého stádia, přestože norma nadřazenosti heterosexuality je často přijata většinou. Kolář také nezohledňuje, a z podstaty svého rozdělení ani zohledňovat nemůže, homofobní prostředí, jenž by se na jeho model muselo uměle a nepřesně roubovat. Přesto má jeho model pro potřeby práce význam, neboť mapuje vznik pozice „oběti“ ve třídě a podmínky potřebné k rozvoji prostředí, jež umožňuje či dokonce podporuje zhoršování pozice šikanovaných ve třídě.

Třída může na šikanu reagovat třemi způsoby: může ji ignorovat, případně se k ní stavět lhostejně, ať už ze strachu před agresory nebo kvůli antipatiím vůči oběti. V lepším případě se může postavit proti agresorům a šikanu tak – za přítomnosti určitých členů kolektivu – znemožnit. V, pro oběť, nejhorším případě může třída šikanu podporovat a to buď tím, že s ní přímo souhlasí, nebo že ji bere jako formu zábavy. případně se jí může smát za účelem její bagatelizace, avšak to pouze podporuje agresora, který smích jako obrannou reakci nemusí rozeznat od smíchu ve významu pobavení z probíhající „show“.

Avšak stejně, jako má třída vliv na šikanování a jeho protagonisty, mají oni a šikana vliv na třídní kolektiv, jehož jsou členy. Tento vliv je přímo úměrný vlivnosti a pozici protagonistů šikany (agresorů a obětí) ve třídě. Čím uznávanější nebo obávanější je agresor a čím méně oblíbená je oběť, tím spíše šikana prochází a často pozměňuje i třídní normy. To je obzvláště důležité u forem šikany, jež nejsou zaměřené primárně na jednotlivce, ale právě na určitou sociální, genderovou nebo etnickou skupinu. Homofobní agresor, jež je zároveň neformální autoritou třídní skupiny, tak může umožnit či umocnit vznik homofobního prostředí v této třídě.

Příčiny šikany do značné míry korespondují s příčinami agrese, Říčan však nabízí i jiné dělení: Touhu po moci, kdy skrze ovládání lidí agresor naplňuje své tužby; Motiv krutosti, neboť člověku někdy působí potěšení vidět jiného člověka trpět; Zvědavost, kdy agrese vůči oběti je svého druhu experiment – jak bude oběť reagovat na to, co jí provedu? Co mi ještě projde?; Neopomenutelným motivem je také nuda a touha po stále silnějších vzrušujících zážitcích, po senzaci (Říčan, 1995).

1.2.2.1. Šikana v chlapeckých skupinách

Mezi chlapci je v porovnání s dívkami mnohem rozšířenější přímá šikana, do které patří nadávání oběti nebo její fyzické napadání. Nepřímá šikana, tedy izolace nebo například intriky, je rozšířena hlavně u dívek a mezi chlapci se vyskytuje v menším měřítku a zpravidla společně s přímou šikanou. Podstatný důvod pro tento rozdíl lze nalézt v genderovém řádu: Od chlapců je přímá agrese společensky přijatelnější nežli od dívek, je od nich dokonce očekávána (což však neznamená schvalována) a to do takové míry, že pro mnohé učitele je jen velmi náročné si představit, že by tomu mohlo být naopak. Dalším vysvětlením pro zvýšenou fyzickou agresivitu u mužů může být fakt, že muži vnímají v menší míře možné negativní následky svého chování, jakými jsou pocit viny či obavy ze zapříčinění újmy sobě nebo ostatním (Kolář, 2001).

Velká část šikany mezi chlapci je motivována tlakem kolektivu, ve smyslu nejen třídního kolektivu, ale celkově vrstevnické skupiny a genderové skupiny – chlapec je nucen chovat se v souladu s očekáváními, která jsou na něj jako na muže kladena. Musí být schopen se fyzicky bít za své cíle, umět vrátit ránu, když je napaden a nedávat najevo slabost, ale naopak mužskou sílu a tvrdost. Pokud tyto kritéria, jejichž mužskost je dnes zpochybňována, chlapec nesplňuje, tak mu hrozí zvýšené riziko, že se stane cílem šikany, včetně té homofobní – u té se riziko ještě zvyšuje, pokud se chlapec projevuje takovým způsobem, který bychom v tradičním genderovém rozdělení označili za femininní.

„V šikaně mezi chlapci můžeme vidět degenerovanou, zvrhlou formu tohoto tradičního tlaku k mužnosti, který dnes postrádá řád a legitimitu, ke kterému se společnost jaksi nezná, kterému nedává oficiální, kulturní formu“ (Říčan, 1995, s. 29).

Mimo tyto vnější motivy je však šikana a potažmo homofobní obtěžování mezi chlapci podněcováno i motivy vnitřními. Kromě toho, že při šikaně mezi chlapci můžeme vždy myslet na homosexuální nádech (Říčan, 1995), jde o potvrzení vlastní identity a role ve skupině. Od chlapců se v období dospívání totiž požaduje, aby se vzdali svojí „ženštější“ stránky a vyhranili se jako tvrdí a rozhodní muži, čímž se ovšem ochudí o část sama sebe. A pokud chlapec vidí, že jiný chlapec si dovolil chovat se „ženštěji“, tedy tuto část sama sebe nepotlačil, raději ho agresivně atakuje, aby se zbavil pocitů touhy po této své ztracené části a zároveň dokázal svoji maskulinitu svému okolí a i sám sobě. Tento proces však není nezvratný – je spojen s určitým stádiem dospívání a po jeho skončení většinou u mužů dochází k přijetí jejich „ženštější“ stránky⁸. Navíc, v každé třídě jsou normy odlišné a proto se tento motivační aspekt nemusí v některých třídách vůbec projevit.

1.2.2.2. Agresoři šikany

Agresoři šikany a její oběti jsou hlavními protagonisty šikany, kteří tuto sociální nemoc také nejintenzivněji prožívají. Jsou to právě jejich osobnostní charakteristiky a vzájemný vztah, jež mezi nimi panuje, co startuje epizody šikany.

Tím, jací agresoři šikany jsou, má smysl se zabývat, protože již bylo prokázáno, že sklon šikanovat, jakmile se jednou u dítěte vyvine, je přenosný do dalších sociálních situací a prostředí, má tedy trvání a stává se součástí osobnosti agresora (Říčan, 1995). To však neznamená, že pokud dítě tento sklon vyvinutý nemá, tak v sociální situaci, která mu umožňuje se agresivně zachovat, agresivní nebude.

⁸ Je dokonce dokázáno, že muži, u kterých lze pozorovat vyšší výskyt femininních zájmů, jsou v životě úspěšnější a zvýšený počet jich například mezi vysokoškoláky. Stejný trend lze pozorovat i u žen s maskulinními zájmy.

Vzhledem k povaze práce se budou následující řádky zabývat výhradně agresory chlapeckými.

U chlapeckých agresorů velmi často platí, že jsou fyzicky zdatní, často vynikají v nějakém, mnohdy ve třídě rozšířeném, sportu, nebo alespoň disponují nadstandardní fyzickou silou. Časté je u nich také tíhnutí k určitému bojovému umění, ať už formou tréninku nebo zprostředkovaně, skrze masmédia (nejčastěji televize a počítačové hry). Pokud tomu tak je, nezřídka si bojové chvaty „zkoušejí“ právě na obětech (Čermák, Hřebíčková, Macek, 2003).

Avšak stejně jako by bylo chybné předpokládat, že každý silou anebo fyzickou vynikající chlapec má sklony k šikaně, bylo by také chybou předpokládat, že průměrný nebo i podprůměrný chlapec nemůže být iniciátorem agrese. Pokud na svoji stranu dokáže získat vhodnou část třídní skupiny, může šikanu iniciovat i chlapec bez nadstandardních fyzických dispozic.

Důležitější jsou ovšem psychické vlastnosti agresorů. Většinou neplatí mezi širokou veřejností notoricky známá domněnka, že všichni agresori šikany si svým chováním vůči jiným lidem „lčí svůj mindrák“.

Naopak, šikany se dopouštějí většinou sebejistí, neúzkostní chlapci a děvčata, pro šikanující děti je však typická touha dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat (Říčan, 1995). Pro tyto děti je také charakteristická schopnost potlačovat tváří v tvář konfliktu svoji vlastní nejistotu.

Zároveň u agresorů lze pozorovat nedovyvinuté morální hodnoty a nerozvinuté svědomí, jež může souviset s poškozeným raným duševním vývojem kvůli špatnému výchovnému postupu.

Nejvíce patrně dítě poškodí nedostatek vřelého zájmu, citový chlad, ponižování, lhostejnost až nepřátelství, prudké výbuchy negativních citů či dokonce nenávisť (Říčan, 1995) a to obzvláště u chlapců hlavně ze strany otce. Rizikovou skupinou jsou tedy i děti z neúplných rodin, kde jeden rodič absentuje a druhý kvůli péči o uživení rodiny nemá dostatek času a energie k řádné výchově dítěte.

Neexistuje tedy jeden univerzální typ iniciátorů šikany. Z typologií jsem vybral obecnější typologii, jak jí uvádí Parry a Carrington (Parry, Carrington, 1995) a podrobnější dle Koláře (Kolář, 2001).. Tyto typologie jsem se rozhodl zvolit, protože se navzájem doplňují a jsou slučitelné. – Vytvářejí dohromady ucelenější obraz o agresorech.

Parry a Carrington (Parry, Carrington, 1995, s. 9) rozlišují tři základní typy agresorů:

1. Útočníky-oběti, jež jsou v některých situacích, případně v některých časových úsecích, oběťmi, ale v jiných útočníky, obzvláště vůči mladším a slabším dětem.
2. Klasické útočníky, kteří šikanují oběť zdánlivě bez zjevného důvodu.
3. Úzkostné útočníky, pro které je šikana prostředkem ke kompenzaci nízkého sebevědomí. – Pokud budeme tento poslední typ chápat v širším slova smyslu jako zbavující se skrze šikanu úzkosti, pak je značně rozšířený mezi aktéry homofobní šikany, kdy se dítě skrze vynucování dodržování genderových a heterosexuálních pravidel u ostatních, samo zbavuje své úzkosti z toho, že by tato pravidla nenaplněovala, nebo ze strachu z anomie, že by tato pravidla přestala existovat.

Kolář (Kolář, 2001, s. 86) rozlišuje také tři typy iniciátorů šikany:

1. První typ je hrubý, primitivní impulzivní, se silným energetickým přetlakem a kázeňskými problémy. Šikanuje masivně, tvrdě a nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost a zastrašuje.
2. Druhý typ je slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený a zvýšeně úzkostný. Násilí a mučení v jeho provedení je cílené a rafinované, děje se spíše ve skrytu, bez přítomnosti svědků.
3. Třetí typ je srandista, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, nezřídka oblíbený a vlivný. Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních, patrná je jeho snaha zdůraznit „humorné“ a „zábavné“ stránky.

Obě typologie popisují agresory z jiného hlediska: Zatímco Kolář se zaměřuje primárně na způsob, jakým agresori šikanují a jak se chovají ve vztahu s okolím, Parry a Carrington se zaměřují více na motivy, jež agresora vedou k šikanování jeho oběti. Třebaže obě typologie rozlišují tři druhy agresorů, nelze jejich typy jednoznačně přiřadit k sobě. Proto si myslím, že identifikace agresorů z pohledu obou těchto teorií bude pro praktickou část velmi přínosná.

Zvláštním typem agresora, kterého však nelze označit za původního iniciátora šikany, je nohsled agresora, jenž se k němu připojuje zpravidla z konformity.

1.2.2.3. Oběti šikany

Obětí šikany se může, za určitých okolností, stát v podstatě kterékoliv dítě. Avšak obecně platí, že nejrizikovější skupinou jsou děti fyzicky slabší, fyzicky či psychicky handicapované nebo naopak projevující „přílišnou“ aktivitu na hodinách, či děti odlišující se v určitém aspektu od třídní normy – například právě v nedodržování genderové role nastavené

vrstevnickou skupinou. Ohroženy jsou i děti ve třídním kolektivu nové, přestupující z jiné školy.

Mezi chlapci je obzvláště velkými rizikovými faktory právě fyzická slabost, neochota či neschopnost „vrátit ránu“ či obecně asertivně reagovat na napadení a odchýlení se od jim prisouzené genderové role, jež se může projevovat také nenaplňováním představy o „správném chlapci“, například zvýšenou empatií nebo nižším sebevědomím či odmítáním některých sportů, obecně mírnější povahou a neprůbojností. Oběti jsou učiteli často označovány za bezproblémové, alespoň co se týká chování. Často odmítají násilí a násilné aktivity, včetně násilnějších sportů. Zvýšené riziko, že se dítě stane obětí šikany, se odvíjí od jeho bojácné reakce na agresi a celkové neschopnosti se agresi vzepřít, což je determinováno právě těmito vlastnostmi: Zvýšená citlivost i k běžnému posměchu, snadná ztráta sebekontroly či poskytování zábavné podívané přihlížejícím, pokud je dítě šikanováno (Říčan, 1995).

Opět, z důvodu kompatibility s typologiemi agresorů a opětovným vzájemným se odlišováním, zde uvádím typologie od Koláře (Kolář, 2001) a od Parry a Carrington, jež rozeznávají čtyři typy obětí (Parry, Carrington, 1995, s. 9):

1. Pasivní oběti, jež se vyznačují právě výše zmíněnou bojácností, opatrností a uzavřeností, jež u nich navyšuje riziko vyčlenění z kolektivu.
2. Provokující oběti, které schválně provokují ostatní členy třídní skupiny, čímž na sebe šikanu do určité míry přivolávají: obecně platí, že agresori, pokud šikanu přiznají, takřka vždy tvrdí, že oběť si začala, že provokovala. Provokujících obětí je však jen velmi málo.
3. Účelové oběti si tuto roli volí samy za účelem získání popularity v kolektivu, nebo spíše soustředění pozornosti kolektivu na jejich osobu. Jedná se hlavně o třídní šašky v negativním smyslu slova.
4. Falešné oběti jsou ty děti, které si přehnaně stěžují na ostatní. Zde je potřeba zdůraznit, že agresori mívají tendenci, třebaže neužívají tuto terminologii, hovořit o svých obětech právě jako o falešných, pokud o nich nehovoří jako o provokujících⁹.

Kolář (Kolář, 2001, s. 89) dělí oběti také do čtyř skupin, avšak dle jiného kritéria:

1. Oběti „slabé“ s tělesným a psychickým handicapem.
2. Oběti „silné“ a nahodilé (např. nově přichozí žák nespádající do první kategorie).
3. Oběti „deviantní“ a nekonformní.

⁹ Typy obětí samozřejmě nemusí být čisté – naopak se často alespoň v malé míře prolínají. Iniciátoři pak často hovoří o tzv. provokujících a falešných obětech, kterých je však skutečně minimum.

4. Šikánování žáci s životním scénářem oběti.

Typologie se liší v několika bodech: V Kolářově podání jsou oběti spíše pasivní, svoji osobnostní skladbou nebo následkem okolností, které příliš nemohou ovlivnit (příchod do nové třídy) se stávají obětmi agresorů. Oběti, které se svým způsobem mohou stylizovat do této role se u Koláře ve větší míře vyskytují pouze v poslední kategorii a lze je pouze předvídat v ostatních kategoriích, ovšem Kolář s nimi jako se strůjci svého osudu primárně nenakládá, nevěnuje jim příliš pozornosti. Na druhou stranu Parry a Carrington ve své typologii projevují přesně opačný trend: primárně pasivní oběti, kterým byla tato role přiřazena, jsou jimi shrnuty do jediné kategorie a ve zbylých kategoriích svým obětem přiřazují aktivní úlohu na konstituování jejich pozice. Od Koláře se dále odlišují také tím, že uznávají existenci falešné oběti, která si příběh o šikaně vymýšlí, často na základě přehnané vztahovačnosti. Typologie se vzájemně nevyklučují a do značné míry se prolínají a doplňují. Vzájemného doplňování bude využito v praktické části.

Tato práce se zaměřuje hlavně na třetí Kolářovu kategorii a to oběti nekonformní, vybočující z třídní a skupinové normy a „deviantní“ – protože právě tyto oběti se nejčastěji stávají terčem homofobní šikany a homofobního obtěžování, na něž se za okamžik plně zaměřím.

Odlišnost, tedy deviace těchto obětí může být ve směru pozitivním i negativním. Každého „ochránce průměru a správnosti“ však jakákoliv výraznější odlišnost nějakého člena dráždí a pobízí k agresi (Kolář, 2001).

1.2.2.4. Role učitele ve vztahu k šikaně

Jak již bylo uvedeno výše, šikana zpravidla probíhá za nepřítomnosti pedagoga, během jeho přítomnosti se obecně omezuje na minimum a provozuje se, pokud možno, tak, aby ji učitel nezahlédl (v případě verbální agrese, jež je základní složkou homofobního obtěžování, se po třídě například rozesílají papírky).

Přesto má pedagog ve vztahu k šikaně ve třídě svoji i aktivnější roli, než pouze jako osoba ji svoji přítomností inhibující.

Pedagog jakožto formální autorita stanovuje pravidla, která má také moc vymáhat. Zároveň jako zástupce společnosti, jež má na děti působit nejen jakožto nositel vzdělání, ale i výchovy, děti svým postojem vůči jednotlivým formám šikany ovlivňuje.

Právě proto jsou nebezpečné tyto postoje, které v některých případech pedagogové zaujmají: Ať si to děti vyřídí mezi sebou; I kdyby se to řešilo, jediné k čemu by snaha šikanu řešit vedla, by bylo její větší tajení; U nás na škole šikana není problém.

I kdyby měl pedagog pravdu a výsledkem boje proti šikaně by se stalo její utajovanější probíhání, tak je důležité, že svoji aktivitou pedagog šikanu odsoudil jako něco nemorálního, což má význam jak pro oběť, tak pro celý třídní kolektiv, který se může řídit pedagogovým vzorem a za oběť se postavit.

Pokud si vyučující obtěžování nevšímají, podílejí se na vytváření kultury, která obtěžování toleruje a definuje ho jako akceptovatelné chování (Kapitola 4).

Jeho vzorem se však děti mohou řídit i formování šikany. Jak bylo řečeno, pedagog děti nejen vzdělává, ale i vychovává a pokud podporuje averzi nebo despekt vůči určité sociální skupině nebo dokonce konkrétnímu dítěti ve třídě, vyjadřuje tím agresivitu vůči této skupině nebo žákovi podporu a působí tak ve třídě škody. Pedagog může vyjadřovat například despekt vůči homosexuálům, což bylo za dob autorova studia na Arcibiskupském gymnáziu běžnou praxí, čímž pomáhá ke vzniku a následnému udržování homofobního prostředí: ale nejen to, pedagog se může také poddat již vytvořené normě ve třídě a de facto se stát agresorem verbální šikany, kterou používá jako berličku k získání pozornosti či respektu třídy.

Pro třídu ideální je přístup pedagoga, který šikanu netabuizuje, zároveň také odsuzuje a vytváří atmosféru tolerance, zároveň dětem dává najevo, že se na něj mohou v případě potřeby obrátit.

1.2.2.5. Agrese jako motivační zdroj šikany – teorie agrese

Agresi je třeba zabývat se v této práci z jednoho důvodu: šikana je zvláštní případ vnitrodruhové, lidské agrese.

Sklony k agresi se utvářejí již v prvních letech života a jsou součástí lidské instinktivní výbavy. Mnoho, zejména slabších dětí, ji prožívá hlavně v rovině fantasmie, nicméně pokud se naskytne příležitost a motiv, děti ji často otevřeně projevují.

Panuje několik teorií, jež vysvětlují, proč je člověk agresivní. První z nich, teorie sociálního učení, uvádí, že člověk je agresivní, protože se naučil, že se to vyplácí, zejména, pokud je možno zmocnit se agrese žádoucího předmětu nebo si vynutit od druhých službu, na nichž nám záleží (Říčan, 1995).

S tím souvisí i rozvoj agrese – pokud dítě dosáhne agrese určitého cíle, z něhož čerpá benefit, ať už materiální, sociální nebo psychický, uloží si toto jednání do paměti jako postup

vedoucí k úspěchu a bude mít tendenci, pokud se setká s podobnou situací, ho zopakovat. Tím se rozvíjí agrese¹⁰.

Takto vytvářená zkušenost má však vliv nejen na způsob řešení situací v budoucnosti, ale také na formování morálních zásad, hodnot, názorů a postojů, dle kterých se bude jednání dítěte a potažmo i dospělého člověka řídit.

Nelze opomenout teorii frustrace – agrese. Tato teorie zpracovaná Dollardem uvádí, že agrese je vždy důsledkem frustrace, a obráceně, existence frustrace vždy vede k některé formě agrese (Grahame, Hill, 2004). Agrese je dle Dollardovy teorie vrozenou pudovou reakcí, kterou lidé reagují na vnější, frustrující podněty. Těmito podněty jsou sociální podmínky, které překáží spokojenosti agresora a může se jednat o subjektivně negativní podmínky doma nebo ve škole, například subjektivně vnímaná provokace nebo znevažování ze strany spolužáka.

Tato teorie však byla ve své krajní verzi vyvrácena (Grahame, Hill, 2004). Agrese, jak prezentuje výše zmíněná teorie, nemusí být pouze reakcí na frustraci a na frustraci lze často reagovat i jiným způsobem, nežli agresí – například zoufalstvím, nebo depresí.

Ze sociálně psychologických výzkumů vyplývá, že agrese jako prostředek posilování vlastní sociální hodnoty a identity, které se budu podrobněji věnovat v následující kapitole, je sycena především následujícími motivy: a) sebepotvrzením, b) odplatou, c) spravedlivým rozhořčením, d) opovržením, e) zajištěním výhody posilující vlastní identitu, f) atribucí úmyslu (Čermák, Hřebíčková, Macek, 2003).

Všechny tyto motivy agrese, pokud budeme definovat spravedlivé rozhořčení jako ryze subjektivní, lze aplikovat i na šikanu ve třídním kolektivu.

¹⁰ To samozřejmě vyžaduje schopnost přenášet zkušenost z jedné situace do druhé, je to tedy možné až po dosažení určitého vývojového stádia.

1.3. Homofobie a genderový řád

Homofobie, ze které homofobní šikana a obtěžování vycházejí, má kořeny v heteronormativitě¹¹ genderového řádu. Pokud se vyskytuje ve třídním kolektivu, tak má negativní dopad na klima v něm panující, neboť narušuje jeho pozitivní působení a vytváří v něm hostilitu vůči lidem a projevům, jež nejsou identifikovány jako heterosexuální. Tato identifikace většinou probíhá na základě předsudků panujících ve společnosti, které členové třídy přebírají. Žáci chovající se v souladu s těmito předsudky (bez ohledu na jejich skutečnou sexuální orientaci) jsou často vyčleňováni z třídního kolektivu.

Příčiny homofobie jsou tedy z velké části determinovány genderovými stereotypy, které rozdělují svět na mužský, do kterého patří zájmy, předměty, hodnoty, aktivity a vzorce chování spojené s maskulinitou, a na svět ženský, do kterého patří tytéž, avšak spojené s feminitou. Tyto stereotypy, někdy vysvětlované biologicky, jsou pouze konstrukty společnosti, ve které se vyskytují a nejsou univerzálně platné napříč společnostmi, kde se naopak často významně liší. „Protože jsou však rozdíly mezi ženami a muži obvykle považovány za přirozené, univerzální a samozřejmé, většina lidí je akceptuje – řídí se jimi ve vlastním chování a také v očekávání a komunikaci s ostatními lidmi“ (Braun, Smetáčková, 2009, s.18).

Genderový řád má v naší společnosti dvě vlastnosti: je dichotomní, rozděluje tedy vše na dvě poloviny, mužskou a ženskou, a je komplementární, což znamená, že se tyto dvě poloviny vzájemně doplňují a dohromady vytvářejí „ideální“ jednotku (Braun, Smetáčková, 2009). Tímto genderový řád podporuje heterosexuálnost, kterou ustavuje jako normu a naopak odmítá homosexualitu, která je prezentována jako odchylka od tohoto řádu, vyvolávající obavy či dokonce strach. Genderový řád, tím že určuje mantinely, ve kterých by se „správní muži“ a „správné ženy“ měli pohybovat a jací by měli být, vystavuje opovržení, zavrhování a ubližování, včetně šikany, ty jedince, jež nenaplnují roli, která jim je genderovým řádem přisouzena.

Homofobie, a z ní vycházející předsudky, je oslabována v těch kolektivech, které mají dostatek seriózních informací o homosexualitě, či v kolektivech, ve kterých mají členové s významným postavením pozitivní vztah k neheterosexuálním lidem, například celebritám nebo členům rodiny.

¹¹ Heteronormativita popisuje soubor životních norem určujících, že lidé spadají do dvou svou podstatou odlišných, vzájemně se doplňujících rodů (mužů a žen). Jde o názor, že heterosexuálnost je jediná normální sexuální orientace, že sexuální a manželské vztahy jsou (většinou) možné jen mezi mužem a ženou. (wiki)

1.3.1. Homofobní šikana a obtěžování

Homofobní šikanu a homofobní obtěžování spojuje fakt, že je během nich zneužíváno moci, ať již formální (ze strany pedagoga k žákům) nebo neformální (například ze strany v třídní hierarchii výše postaveného dítěte vůči dítěti, které je na nižším stupínku třídní hierarchie). „Homofobní šikana představuje dlouhodobé a opakované verbální či fyzické ubližování člověku z důvodu, že není heterosexuální, nebo z důvodu, že se chová či vypadá odlišně a je proto za gaye či lesbu označován.“ (Braun, Smetáčková, 2009, s.17). Důležitým prvkem homofobní šikany je také podmínka, že k ní může docházet pouze mezi osobami, které si jsou formálně rovny. Oproti tomu, homofobní obtěžování je širší pojem, který zahrnuje jednak širší spektrum homofobních projevů, včetně mírnějších projevů agresivního homofobního chování (do homofobní šikany spadají až závažnější útoky), dále označuje i homofobní projevy mezi lidmi, kteří nejsou ve vzájemně rovnocenném vztahu.

Homofobní šikana či obtěžování se projevuje mnoha různými způsoby, od té nejčastější, verbální a písemné formy (sem patří nejen urážlivé texty, ale i obrázky), přes nonverbální urážlivá gesta, až k fyzické šikaně, do které vyjma napadání spadá také velmi rozšířené předstírání sexuálních pohybů a fyzické „podněcování“ k homosexuálnímu projevu, které je ve valné většině případů spojeno i s verbální složkou šikany¹². Homofobní agrese se však může projevit i pasivně agresivním způsobem, v tom případě je ostrakizovaný jedinec vyloučen z kolektivu pro své chování se v rozporu s genderovým řádem a třídními normami z něj vycházejícími.

Homofobní šikanu a obtěžování je však také třeba dělit z hlediska, vůči komu a proč je projevováno: Homofobní verbální agrese se projevuje jedním, či oběma, z těchto způsobů: 1) Buď jsou užívány slovní či písemné narážky a vtipy vůči konkrétnímu jedinci kvůli jeho chování a dalším projevům, které nedostatečně odpovídají jeho genderové roli, případně vůči osobě, která je skutečně homosexuální orientace, nebo 2) tyto projevy, avšak nesměřované proti konkrétnímu jedinci, nýbrž proti homosexuálům a homosexualitě jako takové. 1) V žákovských kolektivech druhého stupně základní školy je však „pravé“ homofobní obtěžování vzácností – jen málokdo se totiž otevřeně hlásí k homosexualitě, což souvisí s a) nedokončeným vývojem pohlavní identity z hlediska sexuální orientace a b) nárokem třídního kolektivu na „normálnost“, tedy heterosexualitu (označit se veřejně za homosexuála by tedy bylo pro dítě značně nevýhodné a sebepoškozující). Naopak homofobní verbální šikana z důvodu nedostatečně maskulinního/femininního chování, či vzhledu je velice běžná. Důvodem k tomuto typu obtěžování může také být přílišné přátelení se s jedinci druhého pohlaví, obzvláště na prvním stupni základní školy a v nižších ročnících druhého stupně základní školy, kdy je třída

¹² To má mnoho podob od hlazení po ruce, či tulení, až po omezování osobní svobody, tlačení oběti proti dalšímu žákovi stejného pohlaví a v extrémních případech i svlékání.

ještě stále genderově rozdělena na dvě skupinky. Oběti tohoto typu obtěžování patří dle Kolářova dělení do třetí kategorie obětí: oběti nekonformní a deviantní (ze subjektivního hlediska skupiny či jednotlivce), jež jsou napadány právě za svoji odlišnost od většiny třídy, případně agresora.

2) Druhý způsob se od prvního příliš neliší formou: opět se jedná o vtipy, obrázky, průpovídky či otevřeně agresivní urážky, ale v tomto případě nesměřované proti konkrétnímu jedinci, nýbrž proti homosexuálům a homosexualitě jako takové (v širším kontextu, který však tato práce neakcentuje, proti ne-heterosexualitě – tedy i transsexualitě a bisexualitě, jež je sporným termínem¹³). Lze zde hovořit o užívání homofobního jazyka: Jedná se o používání takových slov, spojení a obrátů, v nichž se odrážejí negativní postoje vůči jiným než heterosexuálním lidem a celková nadřazenost heterosexuality (Reynold, 2002). Tento způsob obtěžování je nebezpečný, protože se podílí na stanovování pravidel a norem, které pak v třídním kolektivu nebo skupině žáků panují.

¹³ O bisexualitě se často hovoří jako o přechodné vývojové fázi, která je posléze nahrazena příklonem k heterosexualitě či homosexualitě (Brzek, Pondělíčková-Mašlová, 1992). Tématem se rozsáhle zabýval I. Weiss.

2. Empirická část

2.1. Vymezení problému a výzkumné otázky

Tato práce se zabývá homofobním obtěžováním v žákovských kolektivech na druhém stupni základní školy a to z hlediska interakce mezi iniciátorem (či iniciátory) a obětí. Výzkumná sonda byla provedena v sedmých třídách dvou pražských základních škol.

Práce zkoumá, zda se názor dětí na homosexualitu slučuje s jejich chováním v třídní skupině a pokud nikoliv, z jakých důvodů tomu tak je. Na základě těchto informací se pak práce věnuje zkoumání dynamiky a motivů homofobního obtěžování ve skupině a to z perspektivy vztahu a interakce mezi iniciátorem (iniciátory) a jeho obětí (obětmi). Průběh homofobního obtěžování je zkoumán na základě autorem pozorovaných konkrétních situací, které se ve třídě odehrály. Tyto situace jsou v semistrukturovaném rozhovoru rozebírány s jednotlivými účastníky s cílem odhalit u iniciátorů jejich motivy k homofobnímu obtěžování, důvody, jež dotyčného vedly k tomu, aby si vybral právě tu danou oběť a vztah, jež mezi nimi panuje, a také důvod, proč využívá k obtěžování právě homofobní projevy. U obětí je zkoumán vztah s iniciátorem, názor respondenta na důvod, kvůli kterému se stal cílem homofobního obtěžování a zda se respondent cítí odlišný od zbytku třídy. Dílčím cílem práce je také zjistit, jaký mají respondenti názor na homosexuály a homosexualitu jako takovou a z čeho tento jejich názor vychází – zda z osobní zkušenosti s homosexuálním člověkem, či zda je jejich názor formován názory jejich okolí, případně jinými vlivy. V neposlední řadě práce také zkoumá podoby homofobního obtěžování, jež se ve skupině vyskytují.

Vzhledem k širokému záběru práce by zkoumání homofobního obtěžování v obou genderových skupinách vedlo k méně hlubokému ponoření do zkoumaného tématu. Dalším důvodem je, že nářžky na homosexualitu u dívek jsou výrazně méně zastoupené, navíc nemají natolik ohrožující charakter. Z toho důvodu byla práce omezena na chlapecké skupiny. Dalším z důvodů je, že autorem práce je muž a s homofobním obtěžováním v chlapeckých kolektivech má vlastní zkušenost a tedy i hlubší zájem na daném tématu.

V sedmých třídách, v nichž byl výzkum proveden, obecně platí, že třídní skupina je složena z dívek a chlapců, kteří se seskupují podskupin dle společných zájmů, hodnot, prospěchu atd. Důležitým faktorem pro vznik vztahů je také pohlaví dětí. Kontakty mezi dívkami a chlapci se samozřejmě v sedmých třídách vyskytují, nicméně hranice mezi genderovými skupinkami jsou stále silné

2.2. Povaha výzkumu a použité výzkumné metody

Výzkumný soubor představovaly chlapecké kolektivy ve dvou sedmých třídách dvou odlišných ZŠ. Na základě pozorování byla do souboru začleněna také třídní učitelka jedné z těchto tříd. Chlapecké kolektivy tvořilo dohromady 20 chlapců (poměr chlapců a dívek v obou třídách byl relativně vyvážený, s mírnou převahou dívek). Jednu z tříd navštěvovalo devatenáct žáků, druhou dvacet tři žáků. Soubor respondentů bude představen v kapitole 2.5.

Ke sběru dat bylo použito pozorování, na jehož základě byli vybráni chlapci, se kterými byl následně veden semistrukturovaný rozhovor. Metodu pozorování jsem zvolil za účelem vytipování respondentů pro rozhovor a nasbírání materiálu (pozorovaných interakcí a celkového klimatu ve třídě, stejně jako vztahů mezi jednotlivými žáky). Semistrukturovaný rozhovor byl použit za účelem získání podrobnějších dat, než jaké by nabídl strukturovaný rozhovor či dotazník, ale za zachování struktury a zajištění odpovědí na společné otázky, což by volný rozhovor nezaručoval.

Pozorování probíhalo v průběhu jednoho pracovního týdne ve třídách během vyučovacích hodin a o přestávkách. S dětmi jsem trávil celý den od první až do šesté vyučovací hodiny. Během hodin jsem seděl buď v posledních lavicích, nebo u zadní stěny za posledními lavicemi. Z důvodu, aby děti nebyly rozptylovány notebookem, byly poznámky psané do sešitu. O přestávkách probíhalo pozorování ve třídě i na chodbách, v druhé části týdne jsem se zaměřoval na skupiny, které se v minulých dnech nejčastěji dopouštěly homofobního obtěžování. Zbytek třídy jsem však pozoroval také. Během dvou týdnů jsem napozoroval dohromady 54 vyučovacích hodin a přes 40 přestávek, kdy jsem sledoval explicitní projevy homofobního obtěžování, sledoval jsem celkové klima a míru tolerance vůči homofobním projevům ve třídě, nehomofobní agresivní projevy a vztahy mezi jednotlivými žáky a podskupinkami.

Na základě pozorování byli vybráni respondenti pro semistrukturovaný rozhovor. Tato metoda byla zvolena za účelem získání autentických odpovědí každého respondenta na otázky, které výzkum zkoumá. Rozhovor probíhal na první škole v prázdném kabinetu třídní učitelky, na druhé škole v prázdné třídě. V obou případech byly děti uvolněny pro účel rozhovorů z výuky, aby se zamezilo tomu, že by chtěly mít rozhovor co nejdříve za sebou a mohly si tak užívat přestávky. Rozhovory trvaly od dvaceti do pětatřiceti minut s výjimkou rozhovoru s učitelkou, který trval necelých patnáct minut. Děti byly nejdříve ujištěny, že obsah rozhovoru je důvěrný a že jejich odpovědi pro ně nebudou mít žádné následky. Následně proběhl a byl nahrán rozhovor, jehož struktura je společně s dvěma ukázkovými rozhovory v příloze¹⁴ práce, děti však měly možnost v rámci otázky odbočit, kam chtěly, pokud se držely tématu, v opačném

¹⁴ Příloha 1 a 2.

případě jsem rozhovor korigoval zpět k tématu. Za účelem zachycení požadovaných informací byly vypracovány dvě verze rozhovoru, jedna pro děti, které byly na základě pozorování označeny za iniciátory homofobního obtěžování, druhá pro oběti. Tyto dva rozhovory měly identickou první část, lišily se však v části druhé.

Z pozorování jsem následně vyextrahoval konkrétní homofobní interakce mezi jednotlivými chlapci, které v práci dále analyzuji a obecné homofobní projevy, které se ve třídě objevují a vypovídají o klimatu ve třídě. Na základě pozorování také byli vybráni respondenti výzkumu, tedy chlapci, kteří se těchto interakcí aktivně účastnili. Chlapci, kteří se žádných konkrétních interakcí neúčastnili, do výzkumu zařazeni nebyli. Dále byla data použita k zjišťování vztahů mezi dětmi ve třídě a na vypořizované interakce jsem se respondentů ptal v semistrukturovaném rozhovoru. Údaje získané z rozhovoru vyhodnocuji dále v této kapitole. Data, která nebyla použita v žádné z konkrétních otázek jsou, pakliže byla vyhodnocena jako relevantní k některému z témat, použita v závěrečné kapitole praktické části.

Empirická část se bude nejdříve zabývat popisem škol, tříd a vybraných respondentů, následně se zaměří na konkrétní homofobní interakce, které byly ve třídě pozorovány a kterých se respondenti účastnili. Ty budou následně analyzované. Pro pochopení celkového klimatu ve třídě budou následně uvedeny obecné homofobní projevy s příslušnou analýzou. V další části se budu zabývat otázkami ze semistrukturovaného rozhovoru, které se netýkali přímo konkrétních situací a nakonec budu motivy a projevy zaznamenané během situací konfrontovat s daty získanými z rozhovorů.

2.3. Charakteristika zkoumaných kolektivů

Výzkum byl proveden na dvou pražských základních školách. Původně byl výzkum prováděn ještě na třetí škole, avšak po ukončeném pozorování se nepodařilo získat souhlas rodičů těch žáků, kteří byli pro výzkum klíčoví. Do analýzy tedy vstoupily pouze data z pozorování a rozhovorů ze dvou tříd.

První základní škola, na které byl výzkum proveden, je fakultní školou Pedagogické fakulty UK se zaměřením na matematiku, informatiku, přírodní vědy, sport a výtvarnou výchovu a bohatou nabídkou mimoškolních aktivit. Škola má dvacet tříd a takřka čtyři sta žáků. Se školou jsem již v minulosti několikrát spolupracoval a třídu, ve které byl sběr dat prováděn, znám již z minulých let, kdy jsem zde prováděl jiné výzkumy, týkající se učebních stylů. Díky tomu se ve třídě rámcově orientuji a žáci na mne byli částečně zvyklí. Škola sídlí na Vinohradech, jedná se o rozlehlou, čtyřpatrovou budovu ve tvaru obdélníku s přilehlým hřištěm. Budova je postavena tak, že do ní takřka celý den svítí slunce z jihu a jednotlivá patra jsou spojena jediným, širokým schodištěm, které vzbuzuje dojem ještě větší prostornosti, než

jakou škola s širokými chodbami a prosklenou jižní zdí ve skutečnosti oplývá. Díky své architektuře škola příliš neumožňuje žákům, aby se v mohli někde „zašít“, vyjma záchodů, které jsou na každém patře na samém konci chodby vedoucí od schodiště (výjimkou je jedno patro, kde jsou záchody blízko schodišti). Explicitní práci se sociálním klimatem, vyjma důrazu na dodržování školního řádu, jsem ve škole zaznamenal pouze ze strany mladé učitelky češtiny, z minulé zkušenosti však mohu konstatovat, že programy na utužování kolektivu a dodržování slušného chování se pořádají na ŠVP a lyžařských kurzech, také se zde konají každý rok programy primární prevence zajišťované PPP.

Druhá základní škola je zaměřena na rozšířenou výuku jazyků a informačních technologií. I tato škola má nadstandardní nabídku mimoškolních aktivit. Škola má osmnáct tříd a mírně přes tři sta padesát žáků. Se školou spolupracuji již několik let jako lektor primární prevence, zároveň jsem v ní realizoval v uplynulých dvou letech dva výzkumy týkající se kulturní odlišnosti a vnímání homofobních výrazů. Se třídou jsem tak podrobně obeznámen, děti jsou na mne z velké míry zvyklé a dobře se orientují ve vztazích v této třídě. Škola sídlí v Libni, jedná se o obrovskou, čtyřpatrovou čtvercovou budovu s atriem. Chodby jsou nesmírně spletité a i když kopírují čtvercový tvar budovy, jsou porůznu děleny zdmi a místnostmi a je třeba přecházet z patra do patra po všudypřítomných schodištích, aby se člověk dostal z jednoho konce podlaží na konec druhý. Na rozdíl od první školy je pro žáky velmi snadné se někam „zašít“, budova nemá na rozdíl od Vinohradské školy pevně danou architektonickou strukturu. Práce se sociálním klimatem ve škole je zcela v rukou PPP se kterou spolupracuje školní psycholožka, jež je přítomna dva dny v týdnu.

Obě školy dále využívají služeb školního psychologa, který je prezenčně přítomen několik dní v týdnu přímo v budově školy a také služeb pedagogicko-psychologické poradny daného obvodu.

2.4. Charakteristiky tříd

Sběr dat byl proveden na obou školách v sedmých třídách. Obě třídy jsou vedeny učitelkou, ženou. Obě třídy také jezdí na lyžařské kurzy i školy v přírodě a účastní se školních soutěží ve sběru papíru.

Vinohradská třída je vyučujícími označována jako bezproblémová, je v ní vyvážený poměr chlapců a dívek, mírně převládají chlapci. Jedná se o třídu střední velikosti, v době sběru dat ji navštěvovalo 19 dětí, z toho 10 chlapců. Ve třídě není žádný výrazně problémový žák, ale

naopak se tam vyskytuje typická oběť: chlapec, který je pro velkou část chlapecké skupiny cílem nářeků, často právě homofobního charakteru a skupinka dominantních chlapců, kteří se na něj zaměřují. Ti vynikají ve sportovních aktivitách, hlavně pak ve třídě obdivovaném florbalu. Dalším specifikem třídy je integrovaný chlapec s Aspergerovým syndromem, kolektiv ho však přijal a pedagogové ani autor práce nezaznamenali po dobu pozorování žádné problémy mezi tímto chlapcem a zbytkem třídní skupiny. Chlapec není do výzkumu dále začleněn. Do výzkumu je však začleněna třídní učitelka, která k nastolení kázně užívá homofobních prohlášení a byla ochotna s autorem práce podstoupit rozhovor. Jako výrazný iniciátor homofobního obtěžování byl zaznamenán ještě jeden učitel, ten však odmítl podstoupit rozhovor na dané téma. Domovskou místností třídy je učebna zeměpisu, což je prostorná, stupňovitá místnost, s katedrou umístěnou na nejnižším bodu místnosti, jako v amfiteátru. Místnost má okna na jih, je tedy vždy prosluněna.

Libeňská třída má na škole také relativně dobrou pověst, avšak jeden fyzicky silnější chlapec má kázeňské problémy a v minulosti byl důvodně podezřelý ze šikanování spolužáků (což se neprokázalo). Tento chlapec je jedním z neformálních vůdců třídy a zároveň zastává oficiální post předsedy třídy, který mu učitelka svěřila, protože je schopen třídu ukáznit. Chlapec a skupinka kolem něj jsou jako iniciátoři homofobního obtěžování začleněni do výzkumu. Jeden člen této skupinky je dále ve výzkumu začleněn i jako oběť, neboť se příležitostně stává terčem homofobního obtěžování. Dále je o výzkumu začleněn i chlapec, který je hlavním cílem této skupinky a kterému se v kolektivu nedostává od spolužáků zastání. Třída je v porovnání s předchozí o trochu větší, čítá 23 žáků, poměr chlapců a dívek je opět vyvážený, mírně převládají dívky, kterých je 12 oproti 11 chlapcům. Třída je značně multikulturní, navštěvují jí afroamerické i vietnamské děti, do minulého roku zde bylo i romské dítě, což se pozitivně odráží v toleranci dětí v kulturní dimenzi. Třídní učitelka je přísná a třídu řídí hlavně z pozice autority, nicméně děti k ní mají obecně důvěru a řeší s ní své problémy. Několikrát byla přítomna i na mnou vedeném programu a pozvala mne na materské divadlení vystoupení, které třída jednou pořádala. Domovskou místností třída nemá, i když pro třídní učitelku je domovskou třídou učebna matematiky, třída se v ní zdržuje právě jen na matematické hodiny a proto ji nemá vyzdobenou (ve třídě chybí i pozice nástěnkářky, zdobení je pouze ve vztahu k matematice). Veškerá sdělení týkající se jednotlivých tříd jsou na nástěnce před ředitelnu.

2.5. Charakteristika respondentů

2.5.1. Libeňská třída

Michal: Jedná se o fyzicky spíše slabšího chlapce, astmatika. Je neprůbojný, ve třídě má dva kamarády, zbytek třídy jako kamarády nevnímá. V kolektivu není příliš oblíbený a často se stává objektem posměšků a dalších projevů prvního stádia šikany. Tělocviku se aktivně neúčastní, je z něj uvolněn a během hodin sedí na lavici v tělocvičně. Jeho hlavními zájmy jsou počítačové hry a četba. Se spolužáky si spíše nerozumí. Z hlediska školní úspěšnosti, dle třídní učitelky, patří mezi průměrné, i když neprůbojné žáky. Ve výzkumu je řazen jako oběť. Základní školu bere jako nutné zlo a těší se na střední. Má mírnou nadváhu, světlehnědé vlasy a takřka nikdy nesundává jednu ze dvou mikin s kapucí, obě v hnědých odstínech. Ve třídě sedí v zadních lavicích a většinou sám. Trochu se kamarádí s dívkami.

Pavel: Pavel má černé vlasy a nosí černou mikinu nebo tmavá trička a džíny. Jedná se o nejmenšího chlapce ve třídě, je menší i než většina dívek v třídní skupině. Fyzicky není příliš silný, ale na invektiva směrem ke své osobě reaguje agresivně. V minulosti se často stával cílem homofobního obtěžování, ale následně se mu podařilo stát se členem dominantní podskupiny chlapců a nyní již není napadán příliš často. Naopak je nejčastějším primárním iniciátorem homofobního obtěžování ve třídě, které se tak často soustřeďuje kolem jeho osoby. Ve třídě je relativně oblíben, ale nemá rád Michala, naopak jeho nejlepším kamarádem je Patrik. Jeho hlavními zájmy jsou počítačové hry, sport a televize. Z hlediska školní úspěšnosti, dle třídní učitelky, patří mezi průměrné žáky, avšak často vyrušuje. Většinou sedí v lavici s Patrikem, pokud to rozložení třídy umožňuje, tak i s Martinem. Ve výzkumu je řazen jako iniciátor i jako oběť.

Patrik: Patrik má tmavé vlasy a obléká se do sportovních značek jako je Adidas či Nike. Na svém oblečení, respektive na jeho značkovosti si zakládá. Je štíhlý, průměrného vzrůstu a díky mnoha mimoškolním sportovním aktivitám mírně nadprůměrné fyzické síly. Je členem dominantní chlapecké podskupiny a v kolektivu je relativně oblíben, sám o sobě prohlašuje, že vyjde s každým a že mu nikdo ve třídě nevadí. Přesto si však dobírá fyzicky slabší spolužáky, především Michala a občas Pavla. Jeho hlavními zájmy jsou sport (florbal, fotbal, basketbal) a počítačové hry. Z hlediska školní úspěšnosti, dle třídní učitelky, patří mezi spíše podprůměrné žáky, v hodině často „kecá“. Většinou sedí v lavici u dveří s Pavlem. Ve výzkumu je řazen jako iniciátor.

Martin: Martin je na svůj věk hodně velký, obézní a vysoký. Obléká se do různobarevných triček a nosí plátěné kalhoty. Je fyzicky nejsilnějším a největším chlapcem v celé skupině. Zároveň je také oficiálním třídním předsedou a neoficiálním vůdcem chlapecké skupiny. Je členem dominantní chlapecké podskupiny, která se shromáždila právě kolem něj. V kolektivu je respektován, mezi chlapci obecně spíše oblíben, dívky ho nemají rády pro jeho „hulvátské“ způsoby. Často je primárním iniciátorem homofobního obtěžování, víceméně vůči komukoliv ve třídě, nejčastěji však vůči Michalovi a Pavlovi. Ve sportu vyniká díky své velké fyzické síle.

Jeho hlavními zájmy jsou počítačové hry, televize a zčásti také sport. Z hlediska školní úspěšnosti, dle třídní učitelky, patří mezi průměrné žáky, ale má problémy s kázní, velmi často vyrušuje. V lavici většinou sedí sám, uprostřed třídy. Ve výzkumu je řazen jako iniciátor.

2.5.2. Vinohradská třída

Šimon: Šimon je to vysoký, hubený chlapec s hnědými, dlouhými a vlnitými vlasy, většinou oblečený do džínů a košile. Je v jedné partě s Tomášem a stejně jako on, i Šimon vyniká ve florbale, jenž je jeho hlavní zálibou, spolu s počítačovými hrami a televizí. Učitelky je hodnocen jako potíživista, ale nikoliv jako zvlášť výrazný, na základě pozorování lze prohlásit, že interakce většinou nezačíná, ale prudce reaguje na útoky vůči své osobě, často i dlouho potom, co útok proběhl a i za přítomnosti pedagoga. Většinou sedí v lavici s Tomášem, zhruba uprostřed třídy. Fyzicky je relativně zdatný a studijně je hodnocen jako průměrný žák. Ve výzkumu je řazen jako oběť i iniciátor.

Sebastián: Sebastián je fyzicky slabší chlapec, chodící většinou v zelené mikině. Má tmavé vlasy. V porovnání s většinou třídy je Sebastián tišší a klidnější, o hodinách příliš neruší a o přestávkách si čte, což je spolu s počítačem jeho velké hobby. Jeho pozice ve třídě je trochu podobná Michalově v Libeňské třídě – je fyzicky slabý a nejdou mu sporty, nesdílí mnoho zájmů se svými spolužáky a často se stává terčem nejen homofobního obtěžování, ale i jiných útoků a naschválů. Učiteli je hodnocen jako tichý a relativně bezproblémový žák s průměrnými studijními výsledky. Ve třídě většinou sedává v zadních lavicích spolu s některou z dívek. Ve výzkumu je řazen jako oběť.

Tomáš: Tomáš je průměrné postavy a výšky, má hnědé vlasy a obléká se do pestrobarevných triček a džínů. V kolektivu je vnímán jako populární chlapec, jedním z důvodů je jeho šikovnost ve sportovních aktivitách, obzvláště ve florballu, jenž je jeho velkou zálibou, spolu s počítačem a atletikou (již odlišuje od týmových sportů). Fyzicky je zdatný a ze studijního hlediska je hodnocen jako mírně nadprůměrný žák, s příkladným chováním směrem k pedagogům (třebaže občas ruší). Většinou sedí v lavici se Šimonem. Ve skupince okolo sebe má vůdcovskou pozici, oblíbený je i mezi dívkami. Ve výzkumu je řazen jako iniciátor i jako oběť.

Učitelka: Jedná se o třídní učitelku, ženu středního věku, mezi 40 a 50 lety. Má tmavé, mírně prokvetlé vlasy svázané do drdolu, či rozpuštěné. Obléká se umírněně, střídá kalhoty a sukni. Její specializací je zeměpis – matematika. Ve třídě má autoritu a děti jí poslouchají, zároveň se však vůči třídě snaží vystupovat v roli starší kamarádky. Děti k ní projevují důvěru a každou přestávku se u jejího stolu nebo kabinetu shromažďovala skupinka dětí, které s ní chtěly něco

řešit. V rámci tišení třídy používá mj. prvky homofobního obtěžování, protože je ve výzkumu řazena jako iniciátor.

2.6. Ve třídě pozorované situace

Pozorované situace v této práci budou roztříděny do dvou kategorií – konkrétní interakce a obecné homofobní projevy. Konkrétní interakce jsou situace, které byly velmi výrazné a jejich účastníci, případně třída, na ně významně reagovali. Obecných homofobních projevů je více a vypovídají o třídním klimatu ve vztahu k homofobii. V porovnání s konkrétními interakcemi trvaly krátce a ani samotní aktéři jim nevěnovali mnoho pozornosti. Obecné homofobní projevy jsou takto řazeny, neboť nevykazují míru interakce, která by se s ohledem na téma práce dala rozebrat. Co však ukazují, je třídní klima. V následujícím textu nejdříve popisuji situaci tak, jak jsme ji zaznamenal, následně k ní uvádím vyjádření chlapců z rozhovorů a analýzu situace s ohledem na jejich vyjádření. Pro větší přehlednost jsou vyjádření chlapců psané kurzívou.

2.7. Konkrétní interakce

2.7.1. Libeňská třída

2.7.2. Hodina výtvarné výchovy

O velké přestávce mezi dějepisem a IKT se se mnou Pavel chvíli baví o tom, jaké rád hraje počítačové hry. Vprostřed našeho rozhovoru příběhne Martin a zezadu do Pavla strčí, díky čemuž Pavel dopadne na mne a na chvíli se o mne opře. Následně se na Martina oboří, co to dělá za blbosti. Martin ho chytne zezadu kolem těla, čímž mu znehybní ruce a strká ho ke mně se slovy, že mi chce dát pusu a že se za to nemá stydět. Pavel se brání, sprostě mu nadává a říká, že je bužna. Po chvíli toho oba nechají, pak přichází se svačinou Patrik a Martin chytne jeho a strká ho k Pavlovi a křičí na celou chodbu, že se nemusí stydět za to, že se milují. Oběma chlapcům je to očividně nepříjemné, Patrik se s mnohem silnějším Martinem snaží zápasit. Pavel nakonec odchází na záchod, nejspíš aby situaci ukončil. Martin se ptá Patrika, jestli nepůjde za ním a směje se u toho. Část třídy (zhruba polovina je přítomna) se směje, ale většina si jich nevšímá. Clara jim říká, že jsou blbí. Martin pak plácne Patrika po zádech se slovy, že si dělal jenom srandu.

Vyjádření chlapců k situaci:

Martin: *No, ono totiž to, když tady nebyl Honza, tak Patrik furt chodil k Pavlovi domu. No a furt jako, no a potom, když kluci tam chtěli jít třeba taky, tak on prostě nechtěl, aby tam šli a začalo se jim říkat buzny. Tak proto. No, tak jako takhle se chovají spíš holky, že spolu třeba choděj ve dvou i na záchod. Na nich bylo prostě divný, že nechtěli, aby s nima chodil i kdokoliv jiný.*

Proč se tak choval: *Protože... jak jsem řekl, oni se chovali tak, že jako, no podobně těm gayům. A taky tak trochu jako vypadá, jako asi není, teda spíš určitě. Byla to hlavně sranda.*

Pavel: *Tyjo, já nevím, k čemu mu to mělo být dobrý, asi se hlavně bavil. Chtěl mě asi naštvat, jako ponížit a ztrapnit. No vždyť, když von tam třeba řve na celou třídu, že jsem gay nebo něco takovýho, tak to je ponižující, protože to by pak mohlo vypadat, že takovej jako opravdu jsem. Protože být prostě homouš, tak to je prostě takový nenormální a nelidský, prostě. Nebo, je to možná lidský, ale je to určitě nenormální prostě.*

Proč se tak choval a pocity: *Že mu ruplo v bedně, jinak je to jiný, on je kámoš, jako všechno v pohodě. Jako ne, nebyl jsem naštvanej, já jsem věděl, že to dělá ze srandy, kdyby to myslel vážně nebo si myslel, že jsem teplej, tak bych to poznal. Je to dobrej kámoš, ale někdy to prostě přežene, že jo, to se stává každému.*

Patrik: *No, tak styděl jsem se, ne snad že bych byl teplej, to ne, ale že mi to říkají. A že se chovám jako holka. Prostě mi z toho bylo blbě. Ale zase Martin se tak chová často, takže už si to tak moc neberem a ani ostatní to už tolik nevnímají.*

Proč se tak choval a pocity: *Tak ze srandy. A asi se nudil. Bylo mi to nepříjemný, ale je to kámoš. V tu chvíli mě štvál. Možná to dělal proto, že se spolu s Pavlem bavíme víc než s ním, jednu dobu ho to štválo.*

Motivace iniciátora (Martina) má v tomto případě několik vrstev – zaprvé chce být středem pozornosti a ví, že touto cestou se mu pozornosti dostane, navíc se mu od části třídy dostává podpory (smíchu), což může být nevědomky chápat jako zhodnocování svého sociálního statusu. Dalším motivem pro Martina bylo subjektivní považování předcházejícího chování obou chlapců jako nedostatečně maskulinní, respektive jako podobné dívčímu chování – příliš blízké kamarádství, které je obvyklejší (a akceptovanější) u dívek, ze kterého část chlapců ve třídě získala pocit, že se Pavel s Patrikem kamarádí „až moc“, že překročili svým projevem a svojí občasnou izolací od zbytku třídy rámec akceptovaného a předpokládaného chlapeckého kamarádění se. To Martin vyhodnotil jako „teplé“ a, pasující se do role ochránce genderového řádu, pod touto záminkou oba chlapce v minulosti již několikrát tímto způsobem napadl (viz rozhovory). Dá se tedy říci, že vzniklá situace byla pouze „epizodou“ již delší dobu trvajícího řetězce událostí.

Homofobní obtěžování v této situaci nelze označit jako pravé, neboť Martin je přesvědčen, že chlapci nejsou homosexuálové. Cílem bylo podpoření genderového řádu a s ním souvisejícím chováním a dále dosažení vlastních cílů. Martinovy pocity vůči chlapcům nebyly negativní. Pro obě oběti byla situace ponižující a byla jim velmi nepříjemná, nicméně ve vztahu k Martinovi působila situace na oba chlapce odlišně: Patrik, který se dostavil do již probíhající situace, měl na Martina kvůli jeho chování vztek, zatímco Pavel to chápal z Martinovy strany jen jako pokus o legraci a nezlobil se na něj, třebaže mu celá situace byla nepříjemná. Tento rozdíl v pocitech by mohl být způsoben mj. tím, že zatímco Pavel celou situaci chápe jako srandu a necítí, že by se jakkoliv provinil vůči genderovému řádu, Patrik tento pocit nemá. Má dojem, že se někdy chová jako holka, což chápe jako špatné a z toho důvodu je vůči tomuto druhu obtěžování citlivější. Narozdíl od Pavla si navíc uvědomuje, že za Martinovým útokem by mohla být reakce na jejich přátelský vztah. Z dlouhodobého hlediska označují oba chlapci Martina za kamaráda.

Situace obsahuje mimo verbálního napadání i napadání fyzické a přerostla v otevřený konflikt. nelze ji považovat za pouhopouhou legraci, neboť se cítili ohrožení a celá interakce byla oběma obětmi nepříjemná. Všichni tři se ve vztahu k této interakci vyjadřují o homosexuálech a homosexualitě obecně negativněji, než tomu bylo standardně v rozhovoru, z tohoto postoje lze usuzovat, že se vůči těmto snaží vymezit a distancovat se, aby neupadli v podezření a neohrozili tak svoji pozici. Důsledkem takovýchto interakcí je posilování homofobního klimatu ve třídě a individuálních homofobních postojů účastníků. Domnívám se, že humor zde byl použit jako forma obrany, pomocí které lze celý útok přesunout do roviny, kdy je mnohem méně ponižující a pro chlapce méně nebezpečný a ne až tak nepříjemný, protože vlastně nebyl myšlen vážně. Zároveň jim může pomáhat v zachování si kladného vztahu k iniciátovi, protože jeho chování není skrze prizma legrace tak negativní. Lze předpokládat, že má přítomnost zde mohla zapůsobit jako katalyzátor, nicméně dle výpovědí ostatních dvou chlapců lze konstatovat, že podobné situace nejsou výjimečné a nakonec by k něčemu podobnému došlo i bez mé přítomnosti. Třebaže má domněnka o poslední složce Martinovy motivace není doložena explicitními daty, ale analýzou získaných dat z pozorování, jsem toho názoru, že jeho záměrem bylo narušit vztah mezi Pavlem a Patrikem, kterým se cítí ohrožen – třebaže dohromady tvoří kamarádskou trojici, tak Pavel s Patrikem mají se spolu přáteli více než s Martinem a ten se kvůli tomu, vzhledem ke své povaze, cítí odstrčen. Z tohoto úhlu pohledu je homofobní útok pouze nástrojem, o kterém Martin ví, že funguje.

2.7.3. Hodina angličtiny

Už o velké přestávce před hodinou (angličtina – němčina) se trojice Martin, Pavel a Patrik vzájemně „škádlí“, že jsou buzny. Druzí dva vzájemně, Martina tak označují pouze

v protiútok. Ti, kteří jsou tak označeni nejdříve chvíli zaraženě stojí a mlčí –délka této pauzy se liší od minuty po několik okamžiků. Po chvíli je to přestane bavit a všichni tři se přesunou k Michalově lavici. Posmívají se mu, že je teplý, že se chová jako holka a je na kluky a pak vyzývají ostatní, že si na něj musí dát pozor, protože umí aikido a mohl by je přeprat a znásilnit. Michal nejprve nereaguje, následně se vůči útokům ohrazuje, což však tuto trojici pouze motivuje k dalšímu posmívání. Celá interakce je ukončena až příchodem učitelky do třídy. Michal pak sedí celý rudý v lavici a tváří se nešťastně.

Vyjádření chlapců k situaci:

Martin: *tak ne vždycky to musí být nutně nadávka, třeba to tak někdo nebere. Nebo se říká, že má jinou orientaci, i když jí třeba nemá a tím ho samozřejmě poškoděj. No, jako se mu hodně nadává, ale já mu třeba tak nenadávám, teda jen občas. No prostě jako i s ostatními ve třídě: nadává se, když někdo někomu něco udělá, nebo se nějak chytne, tak se začne něco říkat a já, místo abych mu říkal, že vůl, tak mu řeknu, že je buzna. Michal, , on se furt straní jako k tomu áčku, tak mu tak nadáváme i proto. No, on tady měl ještě jednoho kamaráda, ten už sem teda nechodí, ale tomu se furt jako lísal k rameni.*

Pavel: *Tak to o něm, že je teplej, říká skoro každej. No, von působí hrozně teple a tak... vypadá na to, ale zase prej má holku, tak nevím. Takhle, my jsme se ptali, jestli on je to, normální, klasicky. A on nám řek, že ne a Majk mu rovnou řekl, myslím teda, že se chová teple. Ale jinak si to teda nepamatuju. No, prostě jsme za ním přiběhli, slušně jsme se ho zeptali, jestli je teplej teda, pak se z toho jako stala tradice... No, to jsme si dělali srandu, jako víš co, aby se třeba lek, nebo něco takovýho, ale jako určitě jsme to nemysleli vážně, teda nějak zle. Tak, prostě nás to napadlo, tak jsme si to, že jo... chtěli jsme se jako trošku pobavit, ale ne tak vážně, aby sme si z něj dělali hrozně velkou srandu. Myslím, že homouš doopravdy není.*

Proč to dělají: Jako dělat si z něj srandu, když je to vážnější, tak se ho snažíme vyprovokovat, ale zas ne tak, ať se s náma popere. Podle toho, jaká je to situace. Když je to vážný, tak aby sme se poprali všichni, když ne, tak prostě si z něj děláme srandu, tak je to. Přemýšlí: No, prostě pro pobavení, já nevím. Možná aby se smál taky, jak je to myšleno, když to děláme ze srandy, tak třeba abychom dostali takovej záchvat, že se rozbrečíme, nebo tak něco.

Patrik: *Tak, někdo se začal smát, někdo Martinovi říkal, ať toho nechá, prostě šli jsme tam, aby byla sranda. Nevím, asi proto, že Martina všichni berou, jako že je něco víc. Jako, že je to takovej vůdce nebo něco takovýho. Je silnej a umí si zjednat pořádek.*

Michal: *No, já si to pamatuju, protože to bylo kvůli tomu, že oni mě nemaj moc rádi, no teda spíš jako nesnášej... No, já jak se nerad peru a nedělám si tak moc srandu s nima, tak s tím nějak začali. A pak už to pokračovalo. Já už jsem na to zvyklej, to už jde tak dlouho, že jsem to slyšel tolikrát a říká to každej no... prostě, toho se už nezbavím. Je to takový ubohý, prostě*

dělaj, jako že nevědi, kdo jsem. Jako vždyť oni prostě vědi, že nejsem gay (rozčiluje se). Jako nechápu, proč si o mě takhle myslej něco špatnýho. Teda špatnýho jako ne... Já se tomu, abych jim něco předhazoval bráním, jako čert křídí.

Proč to dělají a pocity: *Jako, Oni snad vědi, co to znamená a vědi, že já nejsem, tak proč to říkaj? Jako... proč? Taky mě napadlo, jestli jsem jim něco neudělal. No z velké části je to právě proto, že nemáme ani jeden společnej zájem, taky nemám moc kamarádů ve třídě, jsem jako sám a jako nemaj mě rádi – prostě si nerozumíme, připadám jim moc holčičí. Já proti nim jako nic nemám, kdyby na mě vůbec nemluvil, tak já vyjdu s každým. Chtějí tím dosáhnout popularity, nic jinýho mě nenapadá.*

V Martinově případě se zde částečně opakuje motivace, jež byla zaznamenána již v předchozí situaci – Na základě Michalova projevu v minulosti, který byl Martinem vyhodnocen jako nemaskulinní a tudíž narušující genderový řád (lísání se), je Michal opakovaně napadán. Martin se zde opětovně ustavuje ochráncem genderového řádu ve třídě. Stejný motiv vykazuje i Pavel – Michal je dle něj odlišný a tak si zaslouží být cílem útoků a protože se nechová v souladu s jejich představou maskulinity – je neprůbojný, nesportuje a kamarádí se s dívkami, ani maskulinně dle Pavla nevypadá (je fyzicky slabý a mírně obtloustlý), tak se z jeho strany stává cílem homofobních útoků. Oba dva chlapci navíc začínají tuto situaci s touhou po zábavě, po potvrzení svého statusu a ve snaze vyprokovat Michala ke rvačce, ve které by zákonitě vyhráli (jak se již několikrát stalo). Poněkud jinou motivaci zde má poslední z trojice iniciátorů, Patrik. Tento chlapec se nezaměřuje na Michala, nýbrž na Martina – kterého následuje a označuje za vůdce. Martin s Pavlem oba označují situaci za legraci a nepovažují své chování za zvlášť zlé a pro Michala nepříjemné, který to cítí opačně (třebaže sám vnímá, že jejich motivem je legrace). Michal je z této situace, která se v minulosti již mnohokrát opakovala zoufalý a i když prohlašuje, že proti nim nic nemá, považuje jejich chování za ubohé, za agresivní a za ponižující. Zatímco iniciátoři jsou toho názoru, že jde o legraci, během které Michalovi „jen trošku ubližují“, on pocítuje, že je tvrdě atakován a nabývá dojmu, že ho iniciátoři nesnášejí. Michal si uvědomuje, že se v některých situacích nechová v souladu s třídními normami a proviňuje se proti nastavenému genderovému řádu, což spolu se svojí odlišností v oblastí zájmů považuje za hlavní důvody útoku na svoji osobu.

V neposlední řadě se v tomto případě, na rozdíl od předchozí situace, jedná o tvrdou šikanu, neboť iniciátorů je více, jsou silnější a s obětí je ani nepojí přátelský vztah (ten nepocítuje ani jedna strana). Navíc z výpovědí Martina a Pavla vyplývá, že si uvědomují, že Michalovi ubližují, ale zlehčují to. Homofobní obtěžování je zde užito proto, že Michal v očích iniciátorů porušuje genderový řád, nikoliv proto, že by nabyli dojmu, že je skutečně homosexuální. Patrikův projev chování koresponduje s jeho chováním z předchozí situace – na

rozdíl od Martina a Pavla si myslí, že se občas „chová jako holka“, což má spojeno s kamaráděním se s dívkami, ale i s nevyznáváním stejných hodnot a „nedržením basy“ – v Patrikově případě šlo o to, že byl označen za gaye, když si dal záležet na koláži, kterou ostatní kluci odbyli. Michalovo chování často spadá do všech třech těchto kategorií, a tak Patrik raději obtěžuje s kamarády Michala, než aby riskoval, že by se sám mohl stát terčem. Michal si zde uvědomuje svoji odlišnost, což u něj může budít pocity nejistoty a zranitelnosti, které vysvětlují jeho zvýšenou citlivost vůči těmto typům útoku. Stejně jako předchozí situace, i tato negativně ovlivňuje klima ve třídě – být označován za gaye je vnímáno jako potupa a lze usuzovat, že Patrik se obtěžování Michala účastní hlavně proto, aby se sám těmto útokům vyhnul. Mimoto i samotný Michal se snaží, vlastními slovy: „*Nic jim nepředhazovat.*“ To se projevuje ve změnách jeho chování a v přetvářování se, prohlašování, že gay je něco špatného, i když tomu sám nevěří. Útok je v tomto smyslu tlakem na konformitu, na přizpůsobení se třídním normám.

2.7.4. Vinohradská třída

Tomáš s Šimonem si během hodiny šeptají, naklonění blízko k sobě, čímž narušují výklad učitelky. Když ani po pár minutách nepřestávají, učitelka se na ně s úsměvem obrací a říká: „*Pánové, netulte se tolik k sobě*“. Chlapci se po těchto slovech od sebe okamžitě odtahují a oběma je tato věta očividně velmi nepříjemná. Třída se slovům učitelky a reakci chlapců směje a z lavic potichu zaznívá slovo teplouši. Na to učitelka nereaguje a když vidí, že chlapci už dále nebudou rušit, pokračuje ve výkladu.

Vyjádření respondentů k situaci:

Učitelka: *Protože kdybych jim řekla, aby se rozsadili, tak by řekli a proč, my nevíme, netušíme, co jste viděla, my nic neděláme. V tu chvíli přesně věděli, co jsem viděla. No, aspoň se zasmáli, zbytek třídy se zasmál, nějaká reakce tam byla. No, věděli, že by to pak mohl někdo použít proti nim nějakým způsobem. Takže, spíš asi takhle, než že by na to nějak dál upozorňovali. Snažila jsem se dosáhnout klidu ve třídě.*

Tomáš: *Ne, tak my jsme kecali a asi to bylo jako slyšet, tak nám učitelka řekla, ať toho necháme. No, tak jako řekla to tak, že by si mohl někdo říct, že jsme jako gayové, ale my nejsme, takže v pohodě. Zase nechci, aby si to někdo mohl myslet, tak jsem pak byl zticha, jako nepříjemný to bylo, když se lidi smáli, ale já bych se asi smál taky, když by to nebylo na mě. Tak to jako chodí. Jo, mohla to říct jinak, ale všichni vědí, že nejsem teplej. Chovala se tak, abychom přestali kecat. Paní učitelka je v pohodě, nevím proč použila tohle, trochu mě to štvalo. Nešťvala mě ona, ale co říkala.*

Šimon: *Bylo mi to nepříjemný, takový jako ponižující, když se ti ostatní smějou. Ale, když jsem rušil, tak je jasný, že to nenechá bejt, furt lepší než aby chtěla žákajdu. Já nejsem teplej, tak mě to moc nebralo, ale kdyby si to ostatní o mě mysleli, tak by to bylo blbý, prostě bejt teplej je divný, není to správný. Ostatní si o mě určitě nemyslej, že jsem teplej, smáli by se každému. Říkala to, abysme byli zticha, jako jo, štvála mě tím. Asi ne, nezlobim se na ní, ale v tu chvíli mě štvála.*

Homofobní verbální agrese byla v této situaci použita instrumentálně k dosažení kázně. To shodně uvádějí všichni participant situace. Pro obě oběti je její útok nepříjemný a ve chvíli, kdy proběhl, vůči ní a jejímu chování pociťovaly vztek. Tomáš, který se stává obětí takovýchto útoků spíše výjimečně, se v situaci cítil nepříjemně, ale bezpečně – s vírou, že ho nikdo nemůže považovat za homosexuála. Dokázal také reflektovat reakce ostatních v tom smyslu, že si uvědomoval, že by se choval zcela stejně, pokud by se terčem učitelčina útoku stal někdo jiný. Na druhé straně Šimon, který je cílem obtěžování častěji, bral situaci jako závažnější – jako ponižující. S tím korespondovaly i jeho vyhraněnější pocity vůči iniciátorovi – zatímco Tomášovi vadilo učitelčino prohlášení, Šimonovi v tu chvíli vadila přímo učitelka. Nicméně učitelka je v kolektivu obecně oblíbená a tak oba chlapci uvádí, že tato interakce nenarušila jejich dlouhodobý vztah k ní.

Nebezpečí takového chování tkví v tom, že oficiální třídní autorita, dle výpovědi Tomáše opakovaně, legitimizuje a podporuje svými projevy homofobní klima ve třídě. Tomu v následné reakci na její prohlášení (slovo teplouši ozyvající se ze třídy) ani neoponuje, čímž nadále ve třídě umocňuje pocit legitimacy podobných projevů. Toto chování je o to závažnější, že se jedná o třídní učitelku, a navíc není jedinou pedagožkou, která se vůči třídě takto vymezuje. Na projevu učitelky je důležité, že si do jisté míry uvědomovala závažnost svého jednání – chápala, že na rozdíl od standardního řešení (napomenutí, rozsazení apod.) je tento její postup poškozující pro oba chlapce. Zmínila také pobavení ve třídě, které její projev vyvolal, lze tedy soudit, že i to, a popularita, kterou sebou takové chování nese, bylo jedním z významných motivů jejího chování. Vůči chlapcům necítila žádné negativní emoce a ani dlouhodobě necítí, což potvrzuje převážně instrumentální povahu jejího projevu.

2.7.5. Hodina Výtvarné výchovy

Učitelka rozdělila děti do skupin po 4 žácích, během rozdělování s nimi však spolupracovala a tak ti, kteří chtěli být spolu, spolu skutečně jsou. Až na výjimky jsou skupiny monogenderové - chapecké nebo dívčí. Všichni dětské respondenti jsou spolu s dalším chlapcem v jedné skupině, Sebastián byl do skupiny přidělen učitelkou. Úkolem skupin je udělat koláž do

břicha nakreslené madony, z vystříhaných fotografií, které děti získávají z časopisů, které dala učitelka k dispozici pro tuto úlohu. Během práce Tomáš začne vystříhovat i obrázky zadnic paviánů a fotografií odhalených mužských hrudníků (a také žen v plavkách). Tyto obrázky pak ukazuje a vnucuje svým spolupracovníkům se slovy: „*No tak co, líbí, vid’? Jen se nedělej*“, a dalšími sugestivními připomínkami, včetně nabízení polibků a vymýšlení, s jakými chlapci by mohli chodit. Šimon se na něj následně ohrazuje: „*Sám seš buzík!*“, a takto se společně pár minut provokují a navzájem se sobě posmívají. Po chvíli si všimnou, že Sebastián se jejich interakce neúčastní a nahlas si to vysvětlují tím, že je buzík. Sebastián se pak začíná bránit a říká, že to není pravda a následně je sám uráží. Chlapci na něj pak ještě chvíli dotírají a nakonec si nadávají všichni a podsouvají si navzájem vystřížené fotografie, Šimon vystřihává i další. Sebastián nakonec za posměchu zbylých chlapců odchází na záchod. V té době si jich všimá učitelka a jde zjistit, co se děje. Chlapci překotně sklízejí všechny inkriminující fotografie a učitelce odpovídají, že jen blbli a že to není třeba řešit. Ta nakonec odchází. Během situace padaly homofobní i nehomofobní výrazy. Čtvrtý chlapec nebyl přítomen, neboť vyřizoval něco v jiných patrech školy.

Vyjádření respondentů k situaci:

Tomáš: *To byla legrace, začal jsem s tím, abychom se všichni zasmáli. Nic jinýho v tom nebylo. Nemyslím si, že ostatní jsou gayové, ale z Šimona si občas utahujeme, protože má dlouhý vlasy. A Sebastián se taky někdy chová jako holka, tak proto. Prostě jsem to bral jako srandu a myslím, že ostatní taky. Když jsme se začali provokovat, tak to bylo v pohodě, vím, že nejsem teplej a ostatní to vědí, takže jsem si to nějak nebral. Se Šimonem jsme kamarádi, takže tam to bylo úplně v pohodě, prostě jsme si trochu zanádalali, normálka. Sebastián ve třídě moc kamarády nemá, protože je divnej, občas se chová jako holka, jestli je teplej, to nevím, ale asi ne. A je vždycky sranda, když se naštvě. Tohle na něj jako funguje. Ale myslím, že to taky bere. Prostě jsem to udělal, aby byla legrace a jejich urážky mi nijak nevadily.*

Šimon: *Tak nevím, Tomáš je kámoš, asi se nudil nebo co, občas ho to popadne. Trochu mi to vadilo, ale jsem na to už zvyklej, navíc to nemyslel vážně. Občas si ze mě někdo dělá srandu kvůli vlasům a tak mi říkaj, že vypadám jak holka a jsem buzík, ale zrovna u Tomáše mi to zas tak moc nevadí, protože je to kámoš. Ale jako jo, stejně mě to trochu štvalo, kdyby to myslel vážně, bylo by to dost ponižující. Já jsem mu tak začal nadávat, protože on provokoval první mě, to je jasný. A Sebastiáná provokujou všichni, navíc byl zrovna u toho, jako mě nevadí, ale prostě se to na něj používá, kvůli jeho chování. Tomáš je v pohodě, ale když začal, tak mě tím štval. Určitě to dělal z legrace.*

Sebastián: *Oni to asi mysleli jako legraci, ale mě to dost vadí. Pořád si na mě totiž nějakým způsobem dovolují a já s tím nemůžu nic dělat. Nevím, co je na tom bavit, mě to vtipný nepřijde a radši bych se tomu vyhnul, ale ve škole je to pořád, mám totiž jiný zájmy a tak mi nadávají, že*

jsem holka a teplouš. Když s tím Tomáš se Šimonem začali proti mně, tak jsem radši šel na záchod. Určitě mi to vadilo, cítím jsem se ponižovaný a bylo mi to nepříjemný, že by se třeba někdo mohl myslet, že gay opravdu jsem. Měl jsem na ně vztek a taky jsem začal nadávat zpátky, ale jen do blbů, to gay je podle mě horší. Nakonec jsem proto šel na záchod, abych měl klid.

Primárním iniciátorem situace byl Tomáš, který jako svůj motiv uvádí legraci. Tento hlavní motiv rozpoznávají i oba další aktéři, avšak staví se k tomu velmi odlišně. Tomáš a Šimon jsou ve shodě, že tento typ útoku je mezi nimi tolerovaný, protože jsou kamarádi a vědí, že to nemyslí vážně ani zle, proto jejich pocity nebyly příliš negativní – sebejistý Tomáš se nadávkami na jeho adresu vůbec nezabýval a nebral je jako ohrožující, kdežto Šimonovi mírně vadily, neb se na rozdíl od Tomáše občas stává cílem homofobních urážek kvůli svým dlouhým vlasům, které si iniciátoři asociují s femininitou, mj. proto, že žádný jiný chlapec ve třídě dlouhé vlasy nemá. Situace byla jiná v případě Sebastiána, se kterým se tito dva chlapci nekamarádí. Třebaže i on identifikoval správně motiv útoku jako snahu o legraci, tento útok mu značně vadil a v jeho důledku dokonce opustil třídu.

Důvodů zde vidím několik: mezi iniciátory a obětí není přátelský vztah, Sebastián je cílem těchto útoků velmi často a hlavně, důvodem proč je tak často homofobně napadán je jeho chování, nikoliv fyzická charakteristika jako u Šimona, která je chápána jen jako záminka, bez pocitu, že by svými projevy nějak nabourával představu správného chlapce. Tomáš dokonce připouští možnost, že by Sebastián mohl být teplý, protože se chová divně – nesdílí zájmy, které jsou ve třídě chápány jako chlapecké (sporty, zájem o stejnou hudbu apod.), ani se výrazně neprojevuje a nedisktuje s učitely. Navíc je fyzicky nejslabším chlapcem ve třídě, což ho může činit ve třídě více podezřelým, neboť chlapci si často asociují homosexualitu s fyzickou slabostí. Označování za gaye a buznu je navíc něčím, co na Sebastiána platí (jak uvádí shodně Sebastián i Tomáš) a on na to reaguje, což vede z hlediska iniciátorů, hlavně Tomáše, k další legraci, jež byla hlavním motivem této interakce.

2.8. Obecné homofobní projevy

2.8.1. Libeňská třída

Martin se během hodiny hudební výchovy přímo řítí ke skřínce ve strachu, aby na něj nezbyly ty „teploušský růžový zpěvníky.“

Jeden chlapec vejde do třídy s lízátkem v ruce, Pavel to komentuje slovy: *S tím lízátkem vypadá jak buzna*. Před hodinou zeměpisu opět trojice Martin-Patrik-Pavel provokuje okolí i sebe navzájem homofobními narážkami, třeba se hladí a mrkají na sebe, následně se tomu smějí, nebo se navzájem urážejí.

V tělocvičně se hraje házená, když dá Martin gól, tak běží od brány ke své půlce hřiště a líbá si obě ruce, které pak rozhazuje do vzduchu. Jeho vlastní brankář Pavel to komentuje slovy: *Ty seš fakt buzík*. Martin během florbalu komentuje práci s florbalovou holí jiného chlapce: *Ten se k ní tulí jak se ke svému klukovi*. Pak se směje. Tělesné výchovy se účastní celá chlapecká část třídy.

2.8.1.1. Souhrnná zjištění

Klima chlapecké části třídy je značně genderově rigidní a normotvorné – z pozorovaných situací můžeme usuzovat, že homofobní urážky a útoky směřují vůči všemu, co narušuje ideální genderový model chování chlapecké skupiny. Ideální muž nemá rád růžovou, protože to je ženská barva. Z toho důvodu je teploušská. Primárním důsledkem tohoto mechanismu je penalizace mnoha projevů, které nejsou vyhodnoceny jako dostatečně maskulinní a vykazují známky femininity. Sekundárně pak takové klima může vést až k považování ženských projevů – a tedy i žen – za méněcenné.

Zároveň lze pozorovat, že zdrojem homofobie ve třídě je v první řadě trojice chlapců uvedených ve výzkumu. Během celého pozorování v dané třídě autor nezaznamenal jediný otevřený projev homofobního obtěžování, který by nebyl spojen s někým z této skupiny. Zbytek třídy na tyto projevy však reaguje – směje se jim a tím je podporuje, chápe je jako zesměšnění či urážky a tím přejímá normu těchto iniciátorů. Snad nejpozorovatelnějším důsledkem je, že označení spojená s homosexualitou už mají ve třídě status sprosté urážky, jsou považovány za urážky horšího kalibru, než „klasické nadávání“ s homosexualitou nespojované, mezi které chlapci řadí například označení jako blbec, vůl a podobně.

2.8.2. Vinohradská třída

O přestávce v zúžené části chodby se připravují chlapci na tělocvik, berou hole a rozbíhají se do tělocvičny. Jeden aktivnější a natěšenější chlapec pokřikuje na zdržující chlapce: *Pohněte gayové!* Na hodině se hraje florball. Martin komentuje fakt, že 5 lidí z družstva má stejný oranžový tričko slovy: *Jsou to teplý bratři*, co následně dvakrát zopakuje a směje se tomu. Oni ho posílají do prdele. Učitel po cestě na tělocvik označuje ty žáky, kteří zůstali s druhým učitelem (v méně sportovně náročné skupině) za něžnější chlapce a dívky. Během hry se tři chlapci plně zabraní do pronásledování míčku srazí a jeden z nich začne

křičet: *FUJ! Kdo mi to šahá na prdel? Buzny jedny!* Chlapci se zase rozdělí a hrají dál, jakoby nic.

Během hodiny zeměpisu začnou vyrušovat chlapci vzadu v lavicích, když se začnou naparovat před dívkou, co sedí za nimi. Jeden z nich se pokouší „vyřadit“ svého soka slovy: *Toho si nevšímej, on je teplej, vidíš ty vlasy?* (Chlapec má dlouhé vlasy). Chlapec posílá druhého k šípku a je u toho rudý. Na pohled ale vypadají, že to myslí v přátelském duchu.

Jeden chlapec má na nohou růžové ponožky a dočká se ze strany učitele hodnocení: *Ten ráno svlík barbínu, chlapec jeden.* Ostatní přítomní chlapci se tomu smějí a na chlapce si ukazují a šeptají si. Napadený chlapec na to nic neodpovídá a tváří se přitom zaskočeně. Chlapci začnou připravovat cvičiště pro čtyřboj, o onom chlapci prohlašují se smíchem: *Ta slečinka v růžovém moc neutáhne.*

Chlapecký koutek spolu diskutuje a nedává příliš pozor, učitelka se jich proto zeptá: *Co to tam s tím Šimonem dělají?* Okamžitě se ozvou ostré nádechy a výkřiky: *Teda kluci, takhle na veřejnosti!* Zlobiči okamžitě utichnou.

2.8.2.1. Souhrnná zjištění

Ve Vinohradské třídě je homofobní obtěžování mnohem rozšířenější a běžnější, nežli v Libeňské třídě. Třebaže četnost obtěžování je nepochybně vyšší, vyskytuje se zde pouze nedoteková forma obtěžování – běžně se posílají papírky nebo se obtěžuje verbálně, ale fyzické projevy blízkosti, které by byly považovány za nepatřičné ve třídě nebyly pozorovány. Chlapci si dokonce bez poznámek seděli na klíně během soutěže v páce a nezdálo se, že by to někomu vadilo.

Ve třídě je vyjma dominance verbálního projevu při obtěžování ještě jeden velmi výrazný rys – homofobie je zde podporována a dokonce podněcována pedagogy. Pedagogové vystupují v rolích iniciátorů homofobního obtěžování za účelem zklidnění třídy, získání pozornosti a získání obdivu žáků, či jejich rozesmání. Důsledkem tohoto chování je legitimizace a podpora homofobních projevů v celém kolektivu. Homosexualita je v kolektivu znevažována a mnoho projevů chování a oblékání, které nejsou v souladu s genderovým řádem je perzekuováno. Protože se tohoto znevažování účastní i oficiální autority, děti nejen, že na tom nevidí nic špatného, ale zároveň to chápou jako žádoucí chování, díky čemuž je ve třídě silné homofobní klima. Na rozdíl od Libeňské třídy, ve Vinohradské třídě nebyla pozorována ani žádná skupina, která by se vůči homofobním projevům vymezovala.

2.9. Otázky z semistrukturovaného rozhovoru

Následující kapitola se bude zabývat rozбором semistrukturovaného rozhovoru, který jsem provedl s respondenty vybranými na základě pozorování. Polovina respondentů je z Libeňské školy (za jmény je uvedeno LŠ) a polovina z Vinohradské školy (za jmény VŠ). Sedm respondentů jsou chlapci, osmá je třídní učitelka z Vinohradské třídy, která se podílí na homofobním obtěžování ve třídě. Výrazným iniciátorem homofobních projevů v této škole byl ještě jeden učitel, ten však nesvolil k rozhovoru.

2.9.1. Osobní vymezení označení homosexuál

Michal (LŠ)	<i>Když má člověk rád stejný pohlaví.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>Kluk je zamilovaný do kluka.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Chlap normálně chodí s ženskou, ale některý chlapi mají rádi zase chlapy.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Kluk miluje kluka.</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>Nevím, asi když se klukovi nelíbí holky.</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>Má rád stejný pohlaví, vyznává lásku stejnému pohlaví.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Dospělý jsou na děti nebo něco takovýho. (po nápodbě, že se říká taky teplouš, tak řekl, že jde o kluky na kluky a holky na holky.).</i>	
Učitelka (VŠ)	<i>Když spolu holky chodí nebo mají poměr.</i>	

Tato otázka byla zařazena do výzkumu, aby byla zajištěna validita získaných dat. Homofobní obtěžování v obou třídách existuje a děje se na běžné bázi¹⁵, nicméně se v jeho rámci většinou používají hanlivé termíny pro homosexuály – buzna, teplouš apod. Neboť s sebou tato slova nesou negativní konotaci, v rámci rozhovoru byly primárně užívány neutrální označení homosexuál, gay a homosexualita, které se ve třídách buď neobjevují, nebo se používají zřídka. Proto tato otázka ověřovala, zda respondenti vědí, co to homosexuál znamená, aby v rozhovoru nedošlo k pomatení pojmů. Libeňská třída si byla kompletně vědoma významu slova, zatímco ve Vinohradské třídě jeden chlapec toto označení neznal, měl ho pouze spojené s něčím negativním. Za povšimnutí stojí, že většina respondentů (5 z 8) vztahovala homosexualitu ve své odpovědi pouze ku svému pohlaví a také fakt, že se respondenti jednomyslně zaměřovali primárně na citový aspekt (miluje, má rád), zatímco se sexuálním aspektem operovala okrajově pouze učitelka.

¹⁵ Zjištěno na základě pozorování.

2.9.2. Postoj k homosexualitě

Michal (LŠ)	<i>Je to přirozený, normální.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>Není to normální, je to horší, je zaměřenej tam, kam nemá, u holek to tak moc nevadí.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Jsou stejný jako já, akorát nechoděj kluci s holkama.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Nemůžou za to, narodili se s tím, jsou na kluky, ale dokud nejsou na mě, tak mi to nějak nevadí. Jako nadávku to bere jako urážku, blbec by mu vadil mň jako urážka, ale zase je blbec horší, že se hůř prokazuje, že tomu tak není (že není blbý). Ve třídě by mu vadilo, kdyby si ho homosexuál vyhlídl. Protože jim to prostě vadí, když je někdo na pohlaví, na který by neměl bejt. Prostě gayové jsou jiný.</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>Tak, není to moc normální asi, normální je, když se klukovi líbí holky. Ale asi mi to moc nevadí.</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>Ne, není proč (na otázku, zda by mu vadilo znát se s homosexuálem)</i>	
Šimon (VŠ)	<i>No, mohl by třeba dostat na hubu, protože je to špatný. Je to divný prostě.</i>	
Učitelka (VŠ)	<i>Nic zvláštního, nemám k nim dobrý ani špatný vztah</i>	

Liběňská třída:

Zde lze pozorovat, že zatímco oběť Michal, a Patrik, pro něhož je jednou z velkých motivací homofobního obtěžování „nebýt sám obětí“, nepovažují homosexualitu za nic špatného, považují to za normální. To může být způsobeno mj. i tím, že kvůli tomu, že jsou kontinuálně homofobně napadáni, si definovali homosexualitu jako nezávadnou, aby ochránili svůj sebeobraz. Další možností je, že homofobní obtěžování jejich osoby jim umožnilo nahlédnout, v jaké situaci by byl skutečný homosexuál ve třídě a proto vyjadřují větší míru pochopení pro tuto odlišnost a neodsuzují ji.

Oba primární iniciátoři (Michal a Pavel) naopak chápou homosexualitu jako něco méněcenného a závadného, což se shoduje s jejich chováním ve třídě. Oba shodně uvádí, že homosexuál je špatný – zaměřuje se na pohlaví, na které by se zaměřovat neměl, čímž porušuje pravidla kolektivu. Dá se prohlásit, že oba projevují známky pravé homofobie. V jejich případech tedy deklarovaný postoj je konzistentní s jejich pozorovaným chováním. Není ovšem možné usoudit, zda chování je logickým důsledkem postoje, či zda naopak postoj vzniká spíše jako legitimizace behaviorálních projevů

Vinohradská třída:

Polovina respondentů chápe homosexualitu jako nenormální, ale pouze jeden z nich ji zároveň považuje za závadnou. Stejně jako v Libeňské třídě, i zde primární oběť (Sebastián) nevnímá homosexualitu jako negativní, je možné, že ze stejného důvodu. Postoj učitelky je koherentní s jejím prohlášením, že homofobní obtěžování užívá instrumentálně k dosažení cílů s homofobií nesouvisejících. Výrazně homofobně se pak projevuje pouze Šimon, který se také často stává obětí tohoto obtěžování, zároveň je však též jeho častým iniciátorem. To se dá vysvětlit snahou o vymezení se, což by odpovídalo jeho reakcím na homofobní útoky vůči němu vedené – protiútokem.

2.9.3. Typy napadání vztahujícího se k homosexualitě

Michal (LŠ)	<i>a) slovní – teplej a tak, b) i fyzický a smích, dělají to kamarádi mezi sebou, je to takový napodobování. C) posílání nadávek na papírku po třídě.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>Jako nejsou, je to jen sranda, jen slovně.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Slovní.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Nadávky, hlavně buzny</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>Slovně, třeba teplý</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>Teplouš, gay, homouš, psychicky i fyzicky, používají se stejně často jako jiné nadávky. Homouši jsou pro mě horší (později uvedl, že stejní)</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Teplouš a takový gay, používají se i normální (ty častěji), jinak slovní, lidi si myslej, že je to tvrdší nadávka. Kdyby někdo fakt byl na kluky, tak by to bylo blbý – mohlo by se mu něco stát, třeba dostat na hubu, protože je to špatný, je to divný</i>	
Učitelka (VŠ)	<i>Homosexuálové X normální – nadávají i horší, jak pro koho. Nelze to zevšeobecnit</i>	

Libeňská třída

Odpovědi respondentů jsou ve shodě s trendem ve třídě – většina pozorovaného homofobního obtěžování se skutečně drží ve verbální rovině, nicméně vyskytují se i fyzické projevy, které však zmiňuje pouze primární oběť třídy, Michal, a to i přesto, že se jako jediný během pozorování nezúčastnil fyzického projevu homofobního obtěžování. Pravděpodobným vysvětlením pro neuvedení fyzických projevů obtěžování se zdá být fakt, že důležité je skutečně ono explicitní, verbální označení za gaye a sami chlapci vnímají fyzické útoky doprovázející tyto projevy za nepodstatné, za pouhý prostředek.

Vinohradská třída

Většina respondentů uvedla, že homofobní obtěžování se vyskytuje pouze ve verbální formě, vyjma jednoho, jenž uvádí i fyzickou. Většina (3) se shoduje s pozorováním ve třídě, kde skutečně nebyly zaznamenány jiné, než verbální projevy. Byly naopak zaznamenány i situace, kdy na sobě chlapci seděli nebo byli v jiném přímém tělesném kontaktu, který nebyl ani v jednom případě vykládán či označován za nesprávný, třebaže by potencionálně mohl být.

2.9.4. Motivy napadání vztahujícího se k homosexualitě

Michal (LŠ)	<i>a) Nepochopitelný, proč si lidí ubližují, b) protože k nám nepatří, vystrčení (ze skupiny) c) je to nenormální</i>	
Pavel (LŠ)	<i>Naštvaní, ponížení a ztrapnění. Je to nejvíc urážející.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Když se chovají jinak, než ostatní.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Když si o to říká, otravuje, chová se divně. Je to větší újma, nadávka, která se používá, když jsme naštvaný.</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>Sranda. Někdo někoho strčí a on upadne. Urážka, i já ji používám. Je to používáný, používá to i učitelka. Není to tak sprostý, je to ale horší. A vytáčí to.</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>Provokace.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Provokace, asi je to pubertou. Nemyslím to jako urážky, chci jen toho někoho vyprovokovat. Někdy toho pak nechají, někdy ne, u některých by normální urážka nepomohla.</i>	
Učitelka (VŠ)	<i>Uklidní to třídu – Pánové, netulte se k sobě tolik – něco jiného by nebylo tak účinné, takhle se zasmáli, ale nediskutovali. Cílem je zmravnit, ale myslí si, že to ani není homofobní.</i>	

Libeňská třída

Většina (3) respondentů se shodla, že silným motivem je jinakost chování obětí, homofobní obtěžování tedy lze vnímat jako trest za odlišnost. Dva z hlavních iniciátorů (Martin a Pavel) pak chápou tuto formu útoku jako obzvlášť závažnou a s cílem ponížit oběť.

Vinohradská třída

Hlavním uváděným motivem (3) ve třídě je provokace – zmiňují ho všichni tři chlapecí respondenti, u učitelky je pak přirozené, že tento motiv nezmiňuje, neboť obtěžování z její strany má deklarovaný instrumentální charakter. Tři z respondentů pak uvádějí, že homofobní obtěžování má speciální charakter, je závažnější a účinnější nežli jiné formy obtěžování či agrese, kvůli čemuž ho užívají. Je zde také vidět, že jeden z iniciátorů se odvolává na fakt, že i

učitelka se tímto způsobem projevuje, což ho vede k domněnku, že je to v pořádku. Za zmínku stojí, že pouze jeden respondent (iniciátor) uvedl jako jeden z hlavních motivů legraci, což odpovídá jeho chování. Lze se nicméně domnívat, že provokace se často s legrací překrývá, což by vysvětlovalo, proč není legrace jako motiv v této otázce dalšími chlapci uváděna, třebaže se vyskytuje v otázce následující.

2.9.5. Je to bráno jako humor

Michal (LŠ)	<i>Hodně lidí si z toho dělá srandu, ale ve skutečnosti by jim homosexuál ve třídě vadil.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>Je to legrace</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Tak, někdo se začal smát, někdo Martinovi říkal, ať toho nechá.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Jakoby, ve škole nic, ale když jdeme do parku, tak tam z toho mají kluci srandu. (Dívky to ve škole údajně „krotí“).</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>Ale zase, ty nadávky nejsou tak moc braný vážně, hodně lidí se tomu taky směje.</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>Jo, někdy, ale málo, to berou jako běžný.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Jen ty lidi, co je zrovna používaj (to berou s humorem), ostatní ne.</i>	
Učitelka (VŠ)	<i>No aspoň se zasmáli, zbytek třídy se zasmál, nějaká reakce tam byla. (Učitelka vysvětluje užití homofobního obtěžování za účelem umravňování dvou chlapců).</i>	

Libeňská třída

Všichni respondenti se shodují, že projevy homofobního obtěžování jsou brány chlapeckou částí třídy s humorem. To značí rozvinuté homofobní klima, což podporuje i Michalova odpověď. Na druhé straně, polovina respondentů zmiňuje, že část třídy (konkrétně dívčí, což odpovídá pozorování) se proti projevům homofobie staví na odpor. To koresponduje s pozorováním ve třídě – zatímco chlapecká skupina je značně explicitně homofobní, dívčí skupina explicitní homofobii nejen neprojevuje, ale ani nepodporuje a částečně ji dokonce zavrhuje. Za povšimnutí dále stojí, že Patrik se opakovaně vztahuje k Martinovi jako vůdci.

Vinohradská třída

Dle jednomyslné odpovědi respondentů jsou i v této třídě projevy homofobního obtěžování brány jako humorné, avšak ne v takové míře, jako v Libeňské třídě. Primární oběť (Sebastián) je dokonce označuje za natolik běžné, že už jim kolektiv ani nevěnuje příliš

pozornosti. Potencionálně v souvislosti s legitimizací homofobního obtěžování ze strany pedagogického kolektivu (byť nezamýšlenou), je třeba konstatovat, že ve třídě není žádná skupinka, která by se aktivně ohrazovala vůči homofobním projevům.

2.9.6. V jakých situacích se to děje

Michal (LŠ)	<i>Používá se to místo nadávek, jako je debil, řekne se teplý, nebo jen tak, ale hlavně po vyprovokování.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>Někdo třeba něco řekl a druzí si z toho vyvodili, že je homosexuál.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Hypoteticky nadávky, nekamarádění, možná schovávání věcí.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Strhávám (fyzicky) Pavla, že chce dát někomu pusu, legrace z Patrika, že je homosexuál (chodil často domů ke kamarádovi), Šimon říká Michalovi, že to dělá do Florballky.</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>Skoro každý den něco někdo o někom říká, třeba i 4 proti jednomu o velký pauze, to už je šikana.</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>Provokování se, posmívání a braní věcí.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Jo. Nadávkama jako je teplouš a takový. Třeba když někdo někoho provokuje, tak on mu začne třeba nadávat, než aby se s ním pral.</i>	
Učitelka (VŠ)	<i>Pánové, netulte se k sobě tolik – něco jiného by nebylo tak účinné, takhle se zasmáli ale nediskutovali.</i>	

Libeňská třída

Dle výpovědí lze usuzovat, že homofobní obtěžování se ve třídě rozšířilo jako norma a je užíváno i místo klasických nadávek, respektive jako jejich závažnější nadstavba. Dva z iniciátorů se nadále shodují, že tento druh útoku je penalizací za určité projevy, které nejsou asociovány s maskulinitou nebo běžnými chlapeckými projevy.

Vinohradská třída

I v této třídě se homofobní obtěžování rozšířilo jako norma, jeden respondent dokonce uvádí, že je na denním pořádku a přerůstá i v šikanu. Homofobní obtěžování je užíváno k řešení konfliktů a problémů, avšak na základě odpovědí nelze konstatovat, že by se užívalo k prosazování genderového řádu. Klima je spíše zástupně, nepravě homofobní – homofobní urážky jsou užívány jako standardní sprosté urážky, pouze závažnějšího charakteru, nikoliv jako penalizace za nedodržování představ o správném chlapeckém chování. Stávají se tak především určitou formou komunikace, nikoli však nástrojem primární perzekuce odlišnosti od genderového řádu.

2.9.7. Znalost homosexuála

Michal (LŠ)	<i>ne, jenom z doslechu.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>ne, vlastně jo, hvězdy</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Michal, ale nevím to určitě.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Ne, akorát Aneta Langerová.</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>Ne.</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>No znám, třeba zpěvák Yemi.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Ne,</i>	
Učitelka (VŠ)	<i>Ne.</i>	

Odpovědi respondentů značí, že homofobie, která se u nich v různé míře vyskytuje, není založena na reálné zkušenosti s homosexuálním jedincem, nikdo tedy neobtěžuje na základě negativní zkušenosti s homosexuálem. Poněti o nesprávnosti homosexuality tedy museli převzít jinde, pravděpodobně ve škole nebo doma. Tři z chlapců také uvádějí znalost homosexuálních hvězd, ke kterým nemají negativní vztah, což se neslučuje s jejich názory a naopak to může posilovat jejich toleranci a respekt k jiným orientacím. Patrik svůj odhad Michalovy homosexuality konstruuje na základě třídních předpokladů, jak by se homosexuál měl chovat.

2.9.8. Legrace jako reakce dětí na situaci ve třídě

Michal (LŠ)	<i>Ano.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>Ano.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Možná občas.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Ano.</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>Ano.</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>Ano.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Ano.</i>	

<i>Učitelka (VŠ)</i>	<i>Ano.</i>	
-----------------------------	-------------	--

Všichni respondenti v obou třídách se jednomyslně shodují, že přihlížející často reagují na probíhající homofobní obtěžování se smíchem, berou ho jako legraci. Nelze samozřejmě prohlásit, že by to tak braly všechny děti ve třídě, nicméně signifikantní část třídy se při pozorování homofobního obtěžování baví. To má několik důsledků – jednak se tím posiluje homofobní klima, navíc ti iniciátoři, kteří rádi baví třídu, jsou tímto podněcováni k větší aktivitě. Tím je ve třídě umožněno vzniku nebezpečného mechanismu, kdy je aktivita iniciátorů podněcována reakcí třídy, která je ovlivňována projevy iniciátora. V Libeňské třídě je dívčí skupina, která tyto projevy odsuzuje a tlumí.

2.9.9. Kdo homofobně obtěžuje koho

<i>Michal (LŠ)</i>	<i>Kluci mezi sebou, jako mň nebo víc všichni.</i>	
<i>Pavel (LŠ)</i>	<i>Všichni, provokování se, vybití.</i>	
<i>Patrik (LŠ)</i>	<i>Vůči Michalovi a Oliverovi, hlavně Martin, to je vůdce.</i>	
<i>Martin (LŠ)</i>	<i>Třeba já, hlavně Michala a dřív taky Patrika, ale to už teď moc není, protože on je taky hodně proti tomu, tak by bylo divný, kdyby sám byl. Kluci obecně, ale i proti holkám, když spolu choděj na záchod.</i>	
<i>Tomáš (VŠ)</i>	<i>Tak tady se to říká skoro každý den. Ale na holky jako ne. Takže, třeba že, smáli se Kryštofovi, když on něco řekne, tak mu na to řeknou, že je gay... to říkal Miki.</i>	
<i>Sebastián (VŠ)</i>	<i>Nejčastěji Šimon, napadá mě, chce mě ponížit.</i>	
<i>Šimon (VŠ)</i>	<i>Já nevím, jak to říct? Kluk na kluka? Holky ne</i>	
<i>Učitelka (VŠ)</i>	<i>Nevšimla jsem si toho. (Že by ve třídě probíhalo homofobní obtěžování)</i>	

Libeňská třída

Respondenti se shodují, že obtěžování probíhá v celé chlapecké skupině, pouze dva z nich jmenují konkrétní chlapce a oba se shodují na Michalovi jako hlavní oběti. Vůči dívkám se vyskytuje homofobní obtěžování vzácně a dle výpovědi lze soudit, že pokud se stávají terčem, užívají na ně chlapci částečně chlapecké normy ve smyslu požadovaného chování. Na těchto odpovědích je také ilustrován vztah mezi Patrikem a Martinem – Patrik opakovaně uvádí Martina jako vůdčí osobnost, tedy někoho, kdo stanovuje třídní normu maskulinity, zatímco

Martinovo prohlášení potvrzuje teorii, že Patrikova iniciativní role v homofobním obtěžování je způsobena snahou vyhnout se tomuto obtěžování jako jeho obět.

Vinohradská třída

Všichni respondenti se shodují, že homofobní obtěžování se omezuje na chlapeckou skupinu, což však může být důsledkem faktu, že do dívčí skupiny nepatří a tedy do ní „nevidí“. Lze tedy konstatovat pouze fakt, že chlapci dle výpovědí homofobně neobtěžují dívky, ale pouze sebe navzájem. Tento jev, který je společný oběma třídám, může být způsoben tím, že tlak na heterosexuality je mnohem intenzivnější u chlapců, kteří se tak silně zaměřují na svoji genderovou skupinu a dívky v tomto ohledu ignorují. V přímém rozporu jsou pak odpovědi učitelky a Tomáše, kdy chlapec prohlašuje, že se homofobní obtěžování děje denně, zatímco učitelka si ničeho takového nevšimla. To může být způsobeno buď skutečným nezpůsobováním situace, nebo jejím vyhodnocením jako nezávadné. Primární obět homofobního obtěžování pak vztahuje projevy homofobie jako zaměřené vůči němu.

2.9.10. Děje se to i vůči Tobě

Michal (LŠ)	<i>Ano, je to jako sranda, kdyby to byli vážně homosexuálové (pozn. Jeho trapiči) tak by mu to vadilo, ten fyzický kontakt.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>No, já jsem třeba jednou řekl, že jsou dutý a oni to hnedka vzali vážně a začali o mě mluvit jako o teplém.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Spíš jenom jako mimo řeč, že jsem třeba dělal něco teploušského, třeba na výtvarce, když jsme dělali ty... koláže. Kluci na to docela kašlali, já jsem si dal jako záležet, stejně jako některý holky, tak proto.</i>	
Martin (LŠ)	-	
Tomáš (VŠ)	-	
Sebastián (VŠ)	<i>Tak jsem přiběhl ze schodů a byl jsem udejchanej a on mi řekl, že jsem teplej, že to dělám s lavicí a se židlí a při tom vzdychám. Myslím, že to dělají, aby se pobavili.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Jo, zrovna teď, než jsem sem přišel, ale to je takový, že jsme se poštuchovali... A já jsem se mu smál, on se pak posadil vedle mě a on do mě kopnul. Já jsem mu řekl, proč kopeš mě, proč nekopeš všechny a proč jenom mě? On řekl, protože seš nejbliž, což jsem taky nepochopil, tak jsem do něj strčil, on mi to samozřejmě vrátil a řekl mi, že jsem gay.</i>	
Učitelka (VŠ)	-	

Libeňská třída

Oběti homofobního obtěžování si svoji pozici uvědomují a jsou si vědomy útoku na svoji osobu. Pavel s Patrikem, kteří nejsou oběťmi obtěžování tak často jako Michal uvádějí možné důvody – odplata za nadávání, a nenaplnění chlapeckého vzorce chování.

Vinohradská třída

Oba dvě oběti si uvědomují svoji pozici a dokáží vyjmenovat konkrétní útoky na svoji osobu. Šimon chápe tyto útoky jako samozřejmost v rámci vzájemné provokace, zatímco Sebastián je terčem závažnějších, nevyprovokovaných útoků, jež jsou reakcí na jeho projevy a jako hlavní důvod chápe snahu pobavit se na jeho účet.

2.9.11. Jaká je Tvá reakce na homofobní obtěžování vůči Tobě

Michal (LŠ)	<i>Kašlu na to.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>No vždyť, když on tam třeba řve na celou třídu, že jsem gay nebo něco takovýho, tak to je ponižující, protože to by pak mohlo vypadat, že takovej jako opravdu jsem.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>No, tak styděl jsem se, ne snad že bych byl teplej, to ne, ale že mi to říkaj. A že se chovám jako holka.</i>	
Martin (LŠ)	-	
Tomáš (VŠ)	-	
Sebastián (VŠ)	<i>Nijak, ne blbě. Jsem si řekl, že je to blbec jenom, že to není pravda. Měl jsem dobrou náladu zrovna, mě to nevadilo.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>No, jako od kluka to беру, že je našvanej, ale kdyby mi to řekl někdo dospělej, tak by to bylo ještě horší.</i>	
Učitelka (VŠ)	-	

Libeňská třída

Převažující reakcí obětí na homofobní útok je stud a ponížení. V případě nejčastější oběti, Michala, už se jedná pouze o rezignaci, kterou však nelze s ohledem na výsledky pozorování brát doslova – I pro Michala jsou tyto situace stále ponižující. Žádný z respondentů neuvádí jako primární reakci hněv nebo protiútok – lze vysuzovat, že jejich přáním je ukončit probíhající situaci co nejrychleji a svojí protiakcí ji dále neprodlužovat. UPavlovi odpovědi lze pozorovat negativní pohled na homosexualitu, který potencionálně může být převzat právě na základě potřeby vymezit se vůči ní, když je sám napaden. Patrik pak uvádí, že se chová jako

holka, což chápe jako něco špatného. Projevuje se u něj tak androcentrismus, na jehož základě věří, že chování běžně asociované s holkami není pro chlapcevhodné, je méně hodnotné.

Vinohradská třída

I přes uvedení, že to bere a nevadí mu to, Šimon následně přiznává, že být cílem homofobního obtěžování je pro něj nepříjemné či hrozné, hlavně pak od dospělých osob, jako je třeba učitelka, jejímž cílem se během pozorování stal. Sebastián je v pozici, kdy se s homofobním obtěžováním potýká velmi často a tak s tímto faktem musí určitým způsobem vyrovnat. Jeho obranným mechanismem se pak stává proces, kdy si iniciátora znevažuje a tím znevažuje i jeho útoky.

2.9.12. Reakce ostatních

Michal (LŠ)	<i>Bud' se smějí, nebo si toho nevšímají.</i>	
Pavel (LŠ)	<i>Těm je to jedno, jako někdy si toho všímaj, ale to jsou spíš kámoši, jako nikoho to moc nezajímá... občas se smějou.</i>	
Patrik (LŠ)	<i>Tak, někdo se začal smát, někdo Martinovi říkal, ať toho nechá. Nevím, asi proto, že Martina všichni berou, jako že je něco víc. Jako, že je to takovej vůdce nebo něco takovýho. Je silnej a umí si zjednat pořádek.</i>	
Martin (LŠ)	<i>Takhle, když viděj, že je to jako sranda, jako třeba, že jsme se předváděli, tak to jako berou, ale když jako viděj, že to tak moc sranda není, tak to jdou řešit s náma. Když viděj, že je to ze srandy, tak to prostě nechaj a nevšímaj se toho, třeba se zasmějou, neřešej to.</i>	
Tomáš (VŠ)	<i>No, v naší třídě... jako nebonzuje se. Holky, ty to úplně ignorujou. A kluci často taky, Prostě když jsou dva lidi a když se začnou jako škádlit, říkat si, jako nesprávně, že je to buzna nebo něco takovýho, tak jako často někdo v lavici řekne: a co jsi ty? Ale zase, ty nadávky nejsou tak moc brány vážně, hodně lidí se tomu taky směje. Ale nějak to nikdo moc neřeší, protože ono to nikdy netrvá dlouho.</i>	
Sebastián (VŠ)	<i>Nevšímaj si toho, někdy málo se zastanou, málo a někdy odejdou jakoby nic. Někdy se smějou, ale málo, berou to jako běžný.</i>	
Šimon (VŠ)	<i>Jen ty lidi, co je zrovna používaj, ty se smějou, ostatní ne. Těm je to jedno. Nic nedělaj, jen pozorujou.</i>	
Učitelka (VŠ)	<i>Já myslím, že to berou, že je to nadsázka, že to člověk nemyslí vážně. Berou to spíš jako vtip než co jinýho.</i>	

Libeňská třída

Odpověď koresponduje s údaji získanými v otázce 8, tedy upozorňují, že nejčastější (prvně jmenovanou) reakcí na pozorování homofobního obtěžování je smích, což má dvě možné interpretace, které jsou dle mého názoru, vytvořeného na základě pozorování, obě pravdivé : 1) tato forma projevu je nahlížena částí třídy s humorem, 2) smích je zde využíván jako obranná reakce, sloužící k bagatelizaci dané interakce, tedy k její redukci na projev, vůči němuž není třeba zasahovat. Většina respondentů (3) dále uvádí, že si toho spolužáci často nevšímají. Tato skutečnost značí jedno – homofobní obtěžování není ničím výjimečným, co by narušovalo chod třídy. Je to naopak natolik běžný jev, že na něj mnozí spolužáci již nereagují. Dva respondenti dále uvádějí, že homofobní obtěžování je částí třídy, pokud překročí určitou míru, odsuzováno. Ve třídě tedy působí skupinka (dívčí), která je proti homofobii.

Vinohradská třída:

Dvě hlavní reakce an homofobní obtěžování ve třídě jsou smích (uvedli všichni respondenti) a nevšímavost (3 respondenti). Ve třídě není obvyklé, že by se děti zastaly svých obtěžovaných spolužáků, jejich reakce se dle výpovědí pohybují od nepodporujícího nezájmu, až po naopak podporující smích. Vzorce chování jsou tedy velmi podobné těm, které se vyskytují v Libeňské třídě s jednou výjimkou – ve Vinohradské třídě není skupinka, která by se postavila homofobnímu obtěžování na odpor.

2.10. Shrnutí

Z pozorování vyplynulo, že nejčastější motivy, které vedou k zahájení homofobního obtěžování iniciátorem jsou: 1) touha pobavit se, udělat legraci a to buď společně s obětí, nebo na účet oběti, 2) touha ponížit oběť a 3) perzekuce chování, které je v rozporu s třídními genderovými normami, v té podobě, jaké je chápe iniciátor.

Tři nejdůležitější faktory, které ovlivňují na straně obětí jejich pocity ze situace jsou: 1) vztah ke konkrétnímu iniciátorovi, 2) vlastní zhodnocení svého chování vůči genderovým pravidlům panujícím ve třídě a 3) frekvence útoků vůči nim.

Velkým motivem k homofobním projevům v obou třídních kolektivech je legrace. Iniciátoři uvádějí, že tento typ narázek se častěji než jiné typy setkává s reakcemi u obětí a že tyto reakce jsou často intenzivnější, což vede ke kýženému výsledku iniciátorů – pobavit se. Naproti tomu oběti, v rozporu s tímto prohlášením uvádějí, že jejich nejčastější reakcí na homofobní obtěžování je ignorance, tedy nereagování. Tato neshoda má však, jak jsem na základě pozorování zjistil, snadné vysvětlení: Oběti reagují na výrazy, které nejsou spojené

s homosexualitou, většinou skutečně slabě, pokud vůbec¹⁶. Na základě pozorování lze prohlásit, že třebaže se na oba typy výrazů snaží nereagovat, na výrazy spojované s homosexualitou děti reagují častěji a intenzivněji, nežli na výrazy s ní nespojované.

Obě třídy také často na tyto projevy reagují smíchem, proto jsou tyto útoky prováděny iniciátory, kteří rádi baví třídu. Smích jako reakce ze strany třídy se dá vysvětlovat dvěma způsoby. Zprvů může jít o skutečné pobavení třídy, kdy spolužákům daná interakce skutečně přijde vtipná, v druhém případě však smích funguje v opačné rovině: Jako obranná reakce, kdy se spolužáci interakci smějí nikoliv proto, že by jim přišla vtipná, ale aby ji bagatelizovali, tedy na ní nemuseli reagovat jako na ohrožující. V druhém případě zde navíc může u některých žáků hrát roli také snaha vyhnout se riziku, že by se mohli stát příští obětí, pokud by na interakci smíchem nereagovali¹⁷. Iniciátor tento rozdíl většinou nemá příliš šanci postřehnout, proto může brát každý smích ze strany třídy jako motivační.

Jako další významný motiv, bylo uváděno ponižování, snaha ublížit oběti tím, že bude zesměšněna. Tento typ urážek je totiž vnímán jako závažnější, více ohrožující, nežli jiné typy. Projevy homofobního obtěžování se vyskytují v drtivé většině případů ve verbální formě, jak se shodují takřka všichni respondenti. Fyzické projevy byly pozorovány pouze v jednom případě v Libeňské třídě, žádný z aktérů je však neuvedl – důvodem může být, že jsou považovány za pouhý doplněk verbálního projevu. V obou kolektivech jsou homofobní urážky natolik rozšířené, že do určité míry nahrazují klasické urážky jako jsou například blbec nebo vůl, a pokud jsou používány tímto způsobem, tak často nesouvisejí s porušováním genderového řádu odlišným projevem napadeného – jsou použité zkrátka proto, že fungují. V obou třídách takové nadávky dokonce fungují jako nadstavba nad běžnými nadávkami, kdy termíny jako teplouš nebo buzna jsou používány jako závažnější nadávky než ty klasické, bez vazby na sexualitu. Často jsou takto používány, pokud chce iniciátor svoji oběť skutečně ponížit.

V některých případech je však homofobní obtěžování užíváno právě za účelem znevažování chlapce, který se svým chováním, případně vzhledem, provinil vůči třídnímu pojetí pravidel genderového řádu. V případě takového chlapce je často prohlášeno, že se „chová jako holka“ a je označen za teplouše. Mezi nejčastější zaznamenané projevy „chování jako holka“ patří: nezáměr o sporty, nesdílení specifických chlapeckých třídních zájmů, kamarádění se s dívkami a takzvané „nedržení basy“, tedy projev oběti v určité činnosti, který je odlišný od projevu většiny chlapců, nebo alespoň od projevů skupinky iniciátorů. Za nemaskulinní chování, a případný důvod k napadení, je dále považována fyzická slabost a jiné fyzické charakteristiky spojované v daném kolektivu s feminitou, ve Vinohradské třídě například

¹⁶ Existují samozřejmě výjimky, například v případě Martina z Libeňské třídy, v jeho případě je však třeba brát v potaz, že se jedná o třídního leadera, roli zde tak mohou hrát i jiné faktory, jako obhajování či posilování své pozice.

¹⁷ Tento motiv lze na základě pozorování a rozhovorů předpokládat hlavně u Patrika z Libeňské třídy, který se stával v minulosti obětí mnohem častěji, než se začal zapojovat do interakcí i jako iniciátor.

dlouhé vlasy. Z hlediska oběti hraje zhodnocení vlastního chování ve vztahu ke skupinovým pravidlům značnou roli v chápání míře vnímané závažnosti situace – pokud oběť cítí, že se vůči řádu provinila, pak bere obtěžování jako podložené skutečným důvodem a má z něj obecně horší pocity.

Pokud je vztah vůči iniciátorovi obecně dobrý či dokonce kamarádský, pak jsou pocity oběti méně nepříjemné (přesto jim tyto situace však nejsou příjemné a vyvolávají v nich negativní pocity, které se však snaží redefinovat, aby si mohli uchovat pozitivní vztah s iniciátorem) a útok jim nepřijde tak závažný. Naopak, pokud je vztah mezi iniciátorem a útočníkem nekamarádský, pak oběti celý útok vnímají jako více ohrožující. Podstatou tohoto rozdílu se zdá být interpretace dané situace a z ní vyplývající vnímání humoru v jejím rámci. Pokud jsou iniciátor a oběť v kamarádském vztahu, tak mohou situaci pojmout jako společnou humornou výměnu, které jsou oba autory. Naopak, pokud mezi nimi kamarádský vztah nepanuje¹⁸, pak je jejich interakce z hlediska humoru jednostranná: Legraci si dělá jen iniciátor z oběti, která to jako kamarádské provokování nemá možnost interpretovat a bere to jako útok.

Důležitou se ukazuje v tomto případě také frekvence: Mezi iniciátory mají vůdcovské postavení Tomáš s Martinem, kteří se s útoky na ně prakticky nesetkávají, pakliže je sami nevyprovokují (ze strany obětí pak vůči nim často dochází k protiútokům, obzvláště pokud je poji kamarádský vztah a útok lze interpretovat jako společnou legraci) a proto si z homofobních narážek sami nic nedělají a nepovažují je za ohrožující. Z hlediska frekvence za nejvíce ohrožující považují útoky na sebe chlapci, kteří se jejich cílem stávají středně často. Důvod může být ten, že chlapci cítí, že v případě takového útoku skutečně nějakým způsobem porušili pravidla ve chlapecké skupince, ke které cítí členství, nebo že se obávají, aby se nestali pravidelnější obětí. Navíc, na rozdíl od chlapců, kteří se obětmi stávají často, nemají vytvořeny vyrovnávací mechanismy, jako je například znevažování útočníka. Chronické oběti, kterými jsou ve výzkumu Michal a Sebastián útoky na sebe neberou jako tolik ohrožující, ale chápou je silně negativně. To není v rozporu – protože nejsou členy chlapeckých skupin, které se homofobního obtěžování dopouštějí a jejich pozice ve třídě je obecně nepříliš dobrá, tak se o její ztrátu neobávají. Z útoků vůči nim jsou však stále nešťastní a nevidí cestu ven z role oběti, která jim byla přisouzena.

Na základě získaných dat lze konstatovat, že v drtivé většině případů se homofobní obtěžování omezuje pouze na vlastní genderovou skupinu. Z celého výzkumu pouze jediný respondent uvedl, že tyto typy útoků jsou užívány také proti dívkám a i ten uvádí, že se jedná spíše o výjimečné případy. Ve svých výpovědích pouze tři respondenti uvádí primárně negativní postoj k homosexualitě (ale nadpoloviční většina z nich považuje homosexualitu za nenormální), z toho jeden ovšem uvádí, že u dívek mu homosexualita nevadí. Prohřešky proti

¹⁸ Respektive, důležité je v tomto ohledu hlavně to, jak vnímá jejich společný vztah oběť, která se musí s projevy iniciátora určitým způsobem vyrovnat.

genderovému řádu jsou tedy u dívek chlapeckou skupinou více tolerovány. Třebaže pouze malé množství respondentů uvádí primárně negativní postoj vůči homosexuálům, tak již napoloviční většina uvádí, že by jim zájem homosexuála o jejich osobu byl nepříjemný. Oběti homofobních útoků dle získaných dat identifikují nejčastější motiv iniciátorů, tedy snahu o legraci.

Obě třídní učitelky, třebaže jedna z nich se ve třídě sama profiluje jako iniciátor, shodně konstatují, že se urážení spojené s homosexualitou ve třídách takřka nevyskytuje. To může být zapříčiněno jednak tím, že jako oficiální třídní autority stojí částečně mimo chlapecký kolektiv, takže tyto projevy vidí mnohem méně často, než kolikrát skutečně probíhají. Za druhé to může způsobeno tím, že učitelky interakce obsahující tento náboj neidentifikují jako signifikantně ohrožující a tedy je posuzují jako pouhé škádlení¹⁹, na které není třeba silně reagovat.

¹⁹ Tento přístup je přímo pozorovatelný v případě učitelky z Vinohradské třídy, která během pozorování na chodbě reagovala na projevy dvou chlapců nadávajících si do gayů slovy: „No tak kluci, přestaňte blbnout“, a s těmito slovy šla pryč.

3. Diskuze

Cílem práce bylo zjistit, jak probíhá homofobní obtěžování na druhém stupni základní školy z pohledu iniciátora a jeho oběti, včetně vztahu mezi nimi. Práce se dále zabývala tím, jak toto obtěžování jeho protagonisté vnímají, v případě iniciátorů pak proč se k němu uchylují. V případě obětí bylo zkoumáno, proč si myslí, že se stávají jeho terčem. Práce se také zabývala tím, jaké je postavení iniciátorů a obětí v kolektivu a jestli, případně jaká, je zde souvislost mezi jejich postavením a homofobním obtěžováním. Dílčím cílem bylo také zjistit názor respondentů na homosexuály a zda tento názor vychází ze znalosti homosexuálního člověka.

Jako výzkumný vzorek byly původně vybrány tři třídy sedmého stupně na třech pražských základních školách, jedna ze škol však následně neumožnila dokončit sběr dat (hlavně z rozhovorů), protože si to rodiče dětí nepřáli. Z kolektivů na dvou zbývajících školách bylo následně pomocí pozorování vybráno osm respondentů, se kterými byly vedeny semistrukturované rozhovory. Do původního designu výzkumu byla začleněna ještě technika sociometrie, která však nakonec nebyla použita, protože pouze jedna škola byla ochotna poskytnout sociometrické výsledky, které byly přes půl roku staré. S oběma třídami jsem však v minulosti mnohokrát spolupracoval, což tento deficit pomohlo částečně vyvážit, neboť jsem se ve vztazích ve třídě částečně orientoval.

Z metodologického hlediska by při další realizaci bylo vhodné použít sociometrické techniky a potažmo většího výzkumného vzorku za účelem vyšší průkaznosti a podchycení obecných podob homofobních projevů, jejich dynamiky a reakcí na ně ve zkoumaných kolektivech. Za účelem získání co nejkomplexnějších dat by také bylo možné realizovat rozhovor se všemi členy zkoumaného kolektivu, to však bylo nad rozsahové možnosti této práce.

Z organizačního hlediska proběhl sběr dat za velice příznivých podmínek: Po týdenním pozorování proběhly hned následující týden rozhovory, za jejichž účelem byli respondenti omluveni z vyučovací hodiny. Díky tomu byl na každý rozhovor čas až 45 minut, což poskytovalo značnou časovou rezervu. Pro rozhovory byla také vyčleněna prázdná místnost (učebna nebo kabinet), díky čemuž nebyli respondenti nijak vyrušováni lidmi, kteří se daného rozhovoru neúčastnili.

Výskyt homofobního obtěžování na druhém stupni základních škol, které se výzkumu účastnily, se potvrdil. Z hlediska klasifikace šikany, tak jak jí uvádí Kolář (Kolář, 2001) se jedná o první stádium, tedy ostrakizaci (viz. 1.2.2. teoretická část) – Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře. Ostatními je odmítán a pomlouván, na jeho účet jsou dělány „drobné“ legrácky“ (Kolář, 2001, s. 36). Ve třídách se vyskytovaly takřka výhradně verbální projevy homofobního obtěžování, což koreluje s poznatky z kapitoly 1.3.1 teoretické části, fyzický projev obtěžování se ve třídách vyskytl pouze jeden a aktéři dané

situace ho chápali jako doprovodný, ale neohrožující (což bylo podmíněno také tím, že mezi aktéry panuje přátelský vztah). Zde je nutno zdůraznit, že Kolářův model se nedá plnohodnotně aplikovat na homofobní obtěžování: to má unikátní specifika, která ho odlišují od klasické šikany. Přesto se orientačně jedná o velice užitečný model k tomuto typu agrese.

Na základě dat získaných z výzkumu lze konstatovat, že nejčastěji se vyskytujícím motivem k homofobnímu obtěžování mezi iniciátory byla touha udělat legraci, pobavit třídu a to buď s obětí (pokud byli iniciátor a oběť v přátelském vztahu), nebo z obětí (pokud v přátelském vztahu nebyli). Svým cílem i chováním pak iniciátoři odpovídali nejčastěji právě třetímu typu agresora, jak uvádí Kolář (Kolář 2001): Třetí typ je srandista, jenž šikanuje pro pobavení sebe i ostatních a zdůrazňuje humorné stránky interakce (viz 1.2.2.2. teoretická část). Do této kategorie spadali částečně všichni iniciátoři, včetně učitelky, jenž iniciovala homofobní obtěžování primárně z instrumentálních důvodů – cílem bylo nastolení kázně. Nejvýrazněji se v rámci této kategorie projevovali Tomáš a Šimon z Vinohradské třídy během hodiny výtvarné výchovy (viz. 2.7.5 empirická část) Někteří iniciátoři ještě okrajově projevovali známky první kategorie, tak jak ji uvádí Kolář (v případě Libeňské třídy při obtěžování Michala – viz. 5.1.2. empirická část), avšak jako primární motiv, jak jej rozeznávali všichni aktéři dané situace, byla stále snaha udělat si legraci na Michalův účet. Druhý typ dle Koláře ve třídách pozorován nebyl. Z hlediska dělení, které uvádí Parry a Carrington (Parry, Carrington 1995), byly ve třídách pozorovány všechny tři typy agresorů (viz. 1.2.2.2. teoretická část), velmi výrazný byl pak projev prvního typu, tedy útočníka – oběti v případě Patrika z Libeňské třídy, který byl v minulosti velmi častým cílem homofobního obtěžování. Poté, co se začal chovat jako iniciátor, se množství útoků vůči němu výrazně zmenšilo a poté, co se stal kamarádem dvou hlavních iniciátorů homofobního obtěžování ve třídě (Pavla a Martina), tak se staly i méně ohrožujícími (z pozice legrace z oběti se přesunuly částečně do pozice legrace s obětí). Za úzkostného agresora lze označit Martina, který pravděpodobně obtěžuje Pavla s Patrikem z důvodu jejich příliš blízkého přátelství, kvůli kterému se cítí ohrožen – bojí se vyčlenění. Martina lze také označit jako skutečného ochránce genderových pořádků.

Obě chronické oběti, Michal a Sebastián, spadají alespoň částečně do Kolářových kategorií 1 a 3: Oběti slabé, s handicapem (který je u nich však hlavně sociální, protože oba jsou outsidersy třídy, v Michalově případě je 1 kategorie naplněna více, neboť se jedná o astmatika a chlapce fyzicky slabého) a zároveň oběti nekonformní, deviantní – v tom smyslu, že sdílí jen minimum společných zájmů se svými spolužáky, Michal se přátelí s dívkami, čímž se odlišuje od zbytku chlapecké skupiny, Sebastián má jako jediný chlapec ve třídě dlouhé vlasy, což někteří iniciátoři považují za „divné“ a femininní. V rámci dělení, jež užívá Parry a Carrington lze konstatovat, že obě chronické oběti, ze kterých si iniciátoři dělají legraci, Michal a Sebastián, spadají do kategorie číslo 1, tedy pasivních obětí, jež jsou spíše uzavřené, bojácné a s vysokým rizikem vyčlenění z kolektivu. To je výraznější v Michalově případě, protože

Sebastián se na rozdíl od Michala napadení občas brání protiútokem (nadává iniciátorům). V případě, že si iniciátor dělá legraci spolu s obětí, pak se jedná ve většině případů o oběť druhé kategorie, tedy oběť provokující (viz. 1.2.2.3. teoretická část). Do této kategorie spadají i všichni iniciátoři, kteří interakci začnou a jejich oběť se začne bránit (což se děje hlavně v případě, že je mezi nimi přátelský vztah, pokud tam tento vztah chybí, pak se oběť místo protiútku snaží interakci většinou ukončit nebo z ní odejít jako Sebastián ve výše odkazované situaci ve třídě výtvarné výchovy).

Velice důležitý je také způsob, jak na homofobní obtěžování reaguje třída. Na základě získaných dat lze vypožorovat, že nejčastější formou reakce třídy na probíhající interakci je smích – ať už protože je třída skutečně pobavena, nebo protože se snaží interakci bagatelizovat. To pouze podporuje agresora, který smích jako obrannou reakci nemusí rozeznat od smíchu ve významu pobavení z probíhající „show“ (1.2.2. teoretická část). Vzhledem k tomu, že pobavení třídy jako výrazný motiv (aby byla sranda) uvádí velká část iniciátorů, dá se říci, že pokud se třída směje, vždy tím zhoršuje pozici oběti a byť implicitně, staví se na stranu iniciátora. Opakem je, když se třída aktivně zastane oběti. Tak se tomu děje v Libeňské třídě, kde se Michala zastávají dívky. Žádní chlapci to však, možná ze strachu o vlastní pozici či napadení, nedělají.

Z výsledků lze vyčíst, že oběti nedokážou příliš dobře identifikovat pohnutky iniciátorů homofobního obtěžování, respektive dokážou identifikovat, že se jedná z jejich strany o humor či provokaci, ale jsou málo úspěšní v identifikování dalších faktorů. Viz 2.9.4. empirická část.

Dopady na třídní klima byly v obou třídách pozorovány. V Libeňské třídě lze pozorovat, že i samy oběti vnímají některé aspekty svého chování jako „teplé“: často se homofobní jazyk stává součástí běžného komunikačního kódu ve třídě a dochází tak k situacím, že když je něco negativně vnímáno, je to „teplé“ nebo „pro buzny“, dochází tedy ke vzniku prostředí, o kterém můžeme mluvit jako o homofobním (viz 1.1. teoretická část). Homofobní obtěžování, pokud vůči němu neexistuje opozice, má tedy formativní vliv na třídní klima – jak se v obou zkoumaných třídách prokázalo, v rámci obecných homofobních projevů (2.8. empirická část). Závažnější homofobní projevy byly pozorovány ve Vinohradské třídě, což mohlo souviset s tím, že oficiální autority, třídní učitelka a velmi oblíbený pedagog, se běžně homofobně vyjadřovaly, což je silně negativní podnět zesilující homofobní klima a podněcující k užívání homofobního jazyka ve třídě (1.2.2.4. teoretická část).

Vztah vůči homosexualitě jako takové z velké části odpovídá pozici dítěte ve třídě. Oběti mají většinou neutrální vztah k homosexuálům (potencionálně jako obranný mechanismus), zatímco iniciátoři mají vztah negativní. Předpoklad významné korelace mezi znalostí homosexuála a lepším vztahem k homosexualitě (1.3. teoretická část) se nepotvrdil.

4. Závěr

Ve své práci jsem se zabýval tématem homofobního obtěžování na druhém stupni základní školy z hlediska oběti a agresora. Cílem práce bylo zjistit dynamiku homofobního obtěžování ve vztahu mezi obětí a agresorem a jejich pozice ve třídě, stejně jako vystupování třídy vůči nim.

Na základě sesbíraných dat se mi podařilo identifikovat vzorce chování a vystupování v rámci homofobního obtěžování, které byly společné oběma třídám. Jeden výzkum na zmapování situace týkající se fenoménu tak rozsáhlého, jako je právě homofobní obtěžování ve školách rozhodně nestačí, ale domnívám se, že tento výzkum byl vykročením správným směrem a tématu se chci věnovat i v budoucnu.

Domnívám se, že homofobnímu obtěžování a homofobii obecně by mělo být na školách a programech primární prevence věnováno více pozornosti a že lektori těchto programů by si jej měli zařadit do povinného vzdělávání vedle dalších oblastí, jako například narkomanie.

Můj osobní cíl zjistit více informací z první ruky o homofobním obtěžování se mi také naplnil. Samotný proces tvorby bakalářské práce pro mne byl výzvou, ale i velmi cennou zkušeností.

Seznam použité literatury

ČÁP, J.; MAREŠ, J.. *Psychologie pro učitele*. 1. Vydání. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.

ČERMÁK, I.; HŘEBÍČKOVÁ, M.; MACEK, P.. *Argese, identita, osobnost*. 1. Vydání, Praha: Sdružení SCAN, 2003. ISBN 80-8662-006-9

DOPITA, M.; STANĚK, A.. *RVP v praxi učitele výchovy k občanství - se zaměřením na potírání rasové a národnostní nesnášenlivosti*. 1. Vydání, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. ISBN 80-244-1250-0.

JANOŠOVÁ, P.. *Dívčí a chlapecká identita: Vývoj a úskalí*. 1. Vydání. Praha: Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-2284-9.

JANOŠOVÁ, P.. *Homosexualita v názorech současné společnosti*. 1. Vydání. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-954-5.

KARSTEN, H.. *Ženy – muži: Genderové role, jejich původ a vývoj*. 1. Vydání. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-145-X.

KOLÁŘ, M.. *Bolest šikanování: Cesta k zastavení epidemie šikanování ve školách*. 1. Vydání. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-513-X.

KOLÁŘ, M.. *Skrytý svět šikanování ve školách*. 1. Vydání, Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-123-1

PARRY, J.; CARRINGTON, G.. *Čelíme šikanování: sborník metod*. 1. Vydání. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 1996.

RENZETTI, C; CURRAN, D.. *Ženy, muži a společnost*. 1. Vydání, Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0525-2.

ŘÍČAN, P.. *Agresivita a šikana mezi dětmi: Jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. 1. Vydání, Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.

SMETÁČKOVÁ, I.; JAROVSKÁ, L.. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. 1. Vydání, Praha: Otevřená společnost, 2006. ISBN 80-9033-315-X

SMETÁČKOVÁ, I.; BRAUN, R.. *Homofobie v žákovských kolektivech : homofobní obtěžování a šikana na základních a středních školách - jak se projevuje a jak se proti ní bránit*. 1. Vydání, Praha: Sekretariát Rady vlády ČR pro lidská práva, Úřad vlády ČR, 2009. ISBN 978-80-7440-016-2.